

נְטֵעֵי אֵילָן

מחקרים בלשון העברית ובאחיותיה
מוגשים לאילן אלדר

עורכים

משה בר־אשר ועירית מאיר

כרמל • ירושלים

תוכן העניינים

ז	הקדמה
ט	מב"א על אילן אלדר ועל פועלו המדעי
טו	נילי אלדר רשימת הפרסומים של אילן אלדר

לשון המקרא ולשון מגילות מדבר יהודה

3	יצחק אבישור	הברכות לבנימין (בראשית מט 27 ; דברים לג 12 שופטים ה 14 ; תהלים סח 28) – בחינה לשונית וספרותית לביור הרקע ההיסטורי
29	חנן אריאל	המקור הנטוי המשמש כפועל חיווי במגילות קומראן
51	דבורה דימנט	לשונותיו של ספר דניאל בַּחיבור הודיות ממגילות מדבר יהודה
61	תמר צבי	'ראה כי' ו'ראה הנה' בעברית המקרא
73	שמחה קוגוט	"עץ" ו"אילן" במקרא, בתרגומיו הארמיים ובעברית הבתר־מקראית

לשון חכמים וארמית

81	משה בר־אשר	שלושה משקלי שם במשנה שווי כתיב ושוני תצורה
103	אליצור אברהם בר־אשר סיגל	כמה הכללות בתצורת הפועל של הארמית הבבלית
119	יוחנן ברויאר	הבינוני הנוטה בארמית הבבלית וגלגוליו בתרגומים אל העברית ומן העברית
133	יהודית הנשקה	כתיב התנועה i בכתיב יד קיימברידג' של המשנה
153	שמואל פסברג	מעבר מבניין פֿעַל לבניין פֿעֵל בארמית המקרא?
159	שמעון שרביט	חילופי העיצורים ד–ת–ט בלשון חז"ל

חכמת הלשון בימי הביניים, מסורה ופיוט

193	משה אידל	גימטריאות רב-לשוניות אצל אברהם אבולעפיה ומשמעותן : מהמקרא לטקסט ולשפה
225	נאסר בסל	קטע חדש באותיות ערביות מן "אלכתאב אלמשתמל" לאבו אלפרג' הארון – סוגיית פועל עומד ופועל יוצא
249	דן בקר	חשיבות העיון בכתבי חכמי הלשון הערביים להבנת דברי עמיתיהם העבריים
269	אהרון דותן	פתרון תעלומת "פתרון הענק לאלעזר בן-חלפון"
277	ג'פרי כאן	יחס "הדאית אלקארי" למסורת הדקדוק הקראי
285	אהרון ממון ואפרים בן-פורת	פתאב אלפת'כיר ואלפתאג'ית' לרבי משה אבן ג'יקטילה : קטעים חדשים
309	יוסף עופר	מונח המסורה "חומשה" – האזכור העתיק ביותר של קובץ "חמש מגילות"
321	מיכאל רנד	"אגג אמר הצדה" – קדושתא לפרשת זכור בלשון מעורבת עברית-ארמית

מסורות הלשון ולשונות היהודים

357	סיריל אסלנוב	על ביצועם של עיצורים מסוימים במסורת הלשון של יהודי פרובנס בעת החדשה ועל המשתמע מזה לסוגיית הפרובנסלית היהודית
369	אלכסיי (אליהו) יודיצקי	הרמוניה ווקאלית במסורת שומרון
377	חיים א' כהן	מנין – מאימתי ומניין?
385	מיכאל ריז'יק	שני חילופים של פיעל/הפעיל בלשון המשנה : לעניין המגמות בהתפתחות מסורת איטליה ומסורות הדפוסים
399	אורה (רודריג) שורצולד	הרכיב העברי בלאדינו של מחבר אחד בשני ספרים מן המאה השש-עשרה

417	עיון נוסף בשירת רבי דוד אלקאים (רד"א) עם גילוייה של חטיבת פיוטים לא ידועה בדיוואן "שירי דודים" שבכתיבת ידו	יוסף שיטריט
-----	--	-------------

עברית חדשה ותאוריה לשונית

455	אמצעים לשוניים ופרגמטיים לפענוח לשונם האזטרית של עורכי הדין	סול אזואלוס- אטיאס
471	מה בין "אימא", פרה, "במבה" ו"כהמות מים יהמיון" שבישעיהו? – ההיבטים האיכוניים של השפה	מיכל אפרת
505	יצחק אבינרי – מתקן לשון מקורי	גבריאל בירנבאום
523	לשון מקרא באי שומם: עיון בלשונו של המשכיל יצחק רומש ב"כור עוני", גרסה עברית של הספר "הרפתקאות רובינזון קרוזו"	קרן דובנוב
543	אוצר המילים כראי לתרבות: שפת הסימנים של יהודי גרדאיה	עירית מאיר ושרה לנסמן
565	תבניות בזמן: סדר המילים שבין הנושא לנשוא בשיח נרטיבי עברי דבור	יעל משלר
591	"התחשב": מספירה להזדהות רגשית: עיון תחבירי סמנטי בעברית לתולדותיה	ורד סיידון
613	אליעזר בן-יהודה ובני דורו	יעל רשף

"אגג אמר הצדה" – קדושתא לפרשת זכור בלשון מעורבת עברית-ארמית

מיכאל רנד

אוניברסיטת קיימברידג', אנגליה

המאמר הנוכחי דן בקדושתא "אגג אמר הצדה", המונחת עתה לפני הקורא במהדורה ביקורתית. קדושתא זו, פרי עטו של פייטן עלום-שם, מיועדת לשבת "זכור". בכל הנוגע לתבנית הקדושתא ולתוכנה היא מתיישבת היטב עם מסורת חיבור הקדושתאות בתקופה הקלאסית של הפיוט הביזנטי הקדום,¹ ולפי זה יש לשייכה לתקופה זו. הקדושתא מועתקת במקור יחיד – כ"י Cambridge T-S 10H 10.7 – העומד על גיליון רצוף. לפי דף נוסף שנתלש מאותו הקובץ – כ"י Cambridge T-S H 2.55 – ומועתקים בו חלקי הקדושתא הקילירית "אמוני דת חיפוי כסף" לשבת "ויסע" (ראה בתיאור המקור בראש המהדורה), אפשר לומר שהקובץ המקורי הביא לכל הפחות קדושתאות קלאסיות לשבתות המצוינות שחיברו פייטנים שונים. כמובן, מעבר לקביעה זו אי-אפשר לומר דבר בעניין היקפו ותוכנו של הקובץ המקורי. התכונה היוצאת מן הכלל בקדושתא שלנו, שנחוץ לה דיון נפרד, היא לשונה העברית-ארמית המעורבת. מבחינה זו הקומפוזיציה שלפנינו חורגת במידה משמעותית מן המקובל בלשון הפיוט הקלאסי, אך כפי שאשתדל להראות להלן, אין לראות בה מקרה חריג לחלוטין, המצריך הקמת קטגוריה נפרדת, אלא התפתחות מיוחדת ו"קיצונית" של נטיות לשוניות המתועדות באופן גולמי בפיוט העברי הקלאסי ה"סטנדרטי". אפתח אפוא בענייני תבנית ותוכן, ולאחר מכן אעבור לדיון בלשון הקדושתא.

1 על הפיוט הקלאסי ראה פליישר, שירת-הקודש, עמ' 117–275. הקדושתא הסטנדרטית נדונה בפרוטרוט שם, עמ' 138–164.

א. תבנית הקדושתא

כאמור, הקדושתא "אגג אמר הצדה" מיועדת לשבת "זכור". בשבת זו נוהגת קריאה מיוחדת בתורה, הפותחת ב"זכור את אשר עשה לך עמלק" (דברים כה 17). לקריאה בתורה מכוונת גם הפטרה מיוחדת שפתיחתה "כה אמר ה' צבאות פקדתי את אשר עשה עמלק" (שמואל א טו 2). שתי הקריאות נמסרות כבר בספרות התנאים.² בהתאם למנהג בפיוט הקלאסי, שרשרת הפסוקים של המגן שבקדושתא שלנו פותחת בפסוק הראשון של הקריאה בתורה, שרשרת הפסוקים של מחייה בפסוקה השני, ושרשרת הפסוקים של המשלש בפסוק הראשון של הקריאה בנביא.³

החוליה הראשונה של הקדושתא עומדת על פיוטים א-ג (מגן, מחייה, משלש). כל אחד מפיוטים אלו מחולק למחרוזות בנות ארבעה טורים כל אחת. פיוט א כתוב לפי סדר אלף-בית, אות אחת לכל טור (שי"ן ותי"ו מוכפלות במחרוזות האחרונה), כך שהפיוט עומד על שש מחרוזות. פיוט ב, בן שש מחרוזות גם הוא, בנוי לפי סדר תשר"ק (בי"ת ואל"ף מוכפלות במחרוזות האחרונה). ופיוט ג, בעל אותו היקף, בנוי לפי סדר אתב"ש (כ"ף ולמ"ד מוכפלות במחרוזות האחרונה, לפי הסדר כ"ל/כ"ל'). כל אחד מפיוטי החוליה הראשונה מעמיד אפוא סדרה אקרוסטיכנית שלמה. המגן והמחייה מלווים במחרוזות סיום מרובעות (פיוטים א', ב'), וכל מחרוזת קשורה לפסוק האחרון שבשרשרת הפסוקים הבא לפניו באמצעות שרשרת.

החוליה השנייה שבקדושתא עומדת על פיוטים ד-ה. במקור היחיד של הקדושתא ההעתקה נפסקת לקראת סוף פיוט ה, ומשום כך פיוטי החוליה השלישית לא השתמרו. פיוט ד עומד על חרוז מבריח (כלומר אינו נחלק למחרוזות), וטוריו מביאים את האותיות אל"ף עד למ"ד, לפי סדר אלף-בית. טורו האחרון (טור 93), המסתיים כנהוג בקדושתא הקלאסית במילה "קדוש",⁴ פותח באות מ"ם. אך טור זה משמש מעין סוגר לרצף הטורים הבאים לפניו, ומשום כך אין לראות בו חלק אורגני של גוף הפיוט. אם כן, האות מ"ם הפותחת אותו אינה מצטרפת באופן אורגני לאותיות האקרוסטיכון אל"ף עד למ"ד (ראה גם בסעיף הבא). פיוט ה מביא מחרוזות מרובעות, וטוריו ארוכים יותר מטוריהם

2 ראה מגילה ג, ד (תורה) ותוספתא מגילה ג, ב (תורה ונביא).

3 למנהג זה ראה פליישר, שירת-הקודש, עמ' 141, 144. יש להעיר כאן שדרך הרמיזה לפסוקים בסופי הפיוטים הנדונים אינה אחידה. בסוף המגן והמשלש הרמיזה נעשית באופן מילולי, על ידי הבאת לשונות הנמצאים בהם: "תַּחֲרוּתוֹ וְטִילַת וְזִיכְרוֹ נִמְחָה" (סוף המגן, טור 24), "אֲשֶׁר [...] אָף לְיָצֵב מִלֵּה" (סוף המחייה, טור 52). מאידך גיסא במשלש הפייטן מסתפק ברמיזה לעצם העובדה שהפסוק הבא אחרי הטור האחרון שאוב מהקריאה בנביא: "לְמִימַר לְהוֹם מְפֹם גְּבִיאִיָּה" (טור 80).

4 ראה פליישר, שירת-הקודש, עמ' 145. לעתים קרובות המילה באה בתוך נוסחה ארוכה יותר, כגון "נורא וקדוש" (כמו בפיוטנו), "מרום נורא וקדוש" וכדומה.

של פיוטי החוליה הראשונה. כמו פיוט ד לפניו, גם פיוט ה מאורגן לפי סדר האלף-בית, ומתחיל באות אל"ף. הפיוט מגיע עד אמצע טור רי"ש (כלומר הטור האחרון של המחזור החמישי), וכאן נקטע המקור.

משום מצבה המקוטע של הקדושתא קשה ליישב את תבניתה האקרוסטיכונית בחוליה השנייה. כאמור, פיוט ד מביא את האותיות אל"ף עד למ"ד, ופיוט ה פותח בסדרת אלף-בית חדשה. תבנית פיוט ד בקדושתא שלנו מקבילה בדיוק לתבניתם של פיוטי ד בקדושתאות של שמעון בר מגס – גם אצלו מדובר בפיוטים שטוריהם נחרזים בחרוז מבריה ומסודרים לפי סדר האלף-בית, מאל"ף עד למ"ד.⁵ אלא שלא כמו בקדושתא דגן, בקדושתאות של שמעון בר מגס האקרוסטיכון של פיוט ה משלים את רצף האלף-בית שבו פותח פיוט ד, כלומר האקרוסטיכון של פיוט ד מורכב מהאותיות אל"ף עד למ"ד, ושל פיוט ה – מהאותיות מ"ם עד תי"ו. במקרה שלנו אפשר להניח שתי אפשרויות. לפי הנחה אחת, הפייטן לא השלים את הסדר האקרוסטיכוני של פיוט ד. למצב משוער זה אפשר להשוות את תבנית פיוטי ה שבקדושתאות של ינאי. פיוטים אלה מכונים "עשירייה" בכתבי היד מן הגניזה, על שום שמובא בהם אקרוסטיכון אלף-ביתי קטוע, מאל"ף עד יו"ד בלבד, והוא אינו בא להשלמתו בהמשך הקדושתא.⁶ הנחה אחרת היא שהפייטן השלים את הסדר האקרוסטיכוני של פיוט ד אחרי דילוג, כלומר בהרכבה המקורי של הקדושתא פיוט ו הורכב מאקרוסטיכון האותיות מ"ם עד תי"ו. תבנית אקרוסטיכונית דומה, ולפיה סדר

5 ראה יהלום, שמעון בר מגס, עמ' 20–21. הדמיון התבניתי בין פיוט ד שלנו לפיוטי ד של שמעון בר מגס בולט עוד יותר. כאמור לעיל, הטור האחרון של פיוט ד שלנו (טור 93) אינו מצטרף לטורי הפיוט הבאים לפניו, הואיל והוא אינו מביא את החרוז המבריה של גוף הפיוט אלא מסתיים במילה הקבועה "קדוש". משום כך, האות מ"ם הפותחת אותו אינה נחשבת חלק מהרצף האקרוסטיכוני אל"ף-למ"ד. כצפוי, גם פיוטי ד של שמעון מסתיימים במילה "קדוש". לפעמים, סיום זה מתבצע על ידי הצמדת הנוסחה "נורא וקדוש" ישירות אל סוף הפיוט, כלומר מיד אחרי טורו האחרון הפותח בלמ"ד. ראה למשל יהלום, שמעון בר מגס, עמ' 77, 99, 112. אך לעתים, הצירוף הנצמד מוארך קמעה ועומד על המילים "מקדישי נורא וקדוש"; ראה למשל שם, עמ' 85, 126. הארכת הנוסחה במילה הפותחת במ"ם נראית מכוונת, כמעין המשך מדומה של אקרוסטיכון הפיוט. אלא שבמקרים כגון אלה אי-אפשר לשלול את האפשרות שמדובר בצירוף מקרים גרדה, הואיל ובמקרים אחרים הנוסחה מוארכת ל"נורא מרום וקדוש" (ראה למשל שם, עמ' 162, 176), ואין בנוסחה זו המשך הרצף האקרוסטיכוני. אך יש מקרה אחד, בפיוט "אלוף קש שינן זבדו" (שם, עמ' 134), שבו הארכת הסיום מכוונת בלי שום ספק. מדובר בטור נוסף ממש, הפותח באות מ"ם והחרוזו בחרוז המבריה של שאר טורי הפיוט. הנה סיום הפיוט: "לְחַצוּ וְהַפְחִידוּ / מְקִים דְּבַר עֲבָדוֹ נֹרָא מְרוֹם <וקדוש>". אך הואיל והאלף-בית של פיוט ה הבא מיד לאחר מכן פותח כרגיל במ"ם, אי-אפשר לראות במילים "מְקִים דְּבַר עֲבָדוֹ" את הטור האורגני האחרון של פיוט ד אלא מיין תוספת הבאה אחרי סוף הפיוט שמקורה בהתרחבות נוסחת הסיום "נורא מרום וקדוש", כולל מילה המעמידה את החרוז המבריה. ואם כן, אנו רואים שבקדושתאות של שמעון, כמו בקדושתא שלנו, אמור לבוא "טור מ"ם מדומה" בסוף פיוט ד.

6 ראה זולאי, פיוטי ינאי, עמ' xiv.

האלף-בית מובא בדילוג, נמצאת בקדושתאות למשמרות הכהונה של הדותהו. שם פיוטי החוליה הראשונה מביאים סדר אלף-בית מאל"ף עד צד", פיוט ד מביא את חתימת שם הפייטן, והאלף-בית של החוליה הראשונה בא לסיומו רק בפיוט ה, המעמיד את האותיות קו"ף עד תי"ו.⁷ לסיום הדין, יש להדגיש ששתי ההשערות המוצעות כאן מתבססות על היגיון תבניתי גרדה, ואף לאחת מהן אין תקדים ממשי (בניגוד להקבלות הטיפולוגיות הנזכרות כאן) בתבניות המתועדות בקדושתאות הקלאסיות הידועות.

בהקשר זה נציין גם ששם מחבר הקדושתא אינו מובא באקרוסטיכון אף לא באחד מפיוטיה שהשתמרו. וגם בעניין זה אפשר להעלות שתי השערות: האחת, שהפייטן לא חתם את שמו בקדושתא מלכתחילה; והאחרת, שהחתימה אבדה מחמת מצבה המקוטע של הקדושתא.

ב. חריזה

פיוטי הקדושתא מחוזרים בחרוז סיומי, הדורש שיתופה של הברת הטור האחרונה (CV או CVC) בחרוז.⁸ נביא לדוגמה את מילות החריזה של המחרוזות הראשונה (טורים 1-4): "הַצֶּדָה" / "דָא" / "לְהוֹבְדָא" / "יָדָא". לעתים, חרוז סיומי זה מועשר בהוספת צלילים נוספים אל תוך החרוז, אך העשרה זו אינה סדירה. נדגים זאת במחרוזות הראשונה של פיוט ב (טורים 29-32): "תִּכְפֶּה" / "סִכְפֶּה" / "נִיכְפֶּה" / "וְאֹכְפֶה". במקרה זה, ההעשרה הצלילית "משדרגת" לכאורה את החרוז לנורמת החריזה המופסקת (המכונה "קילירית"), הדורשת שיתוף של שתי אותיות שורש בחרוז הנוסף על שיתוף בו של הברת הטור האחרונה (כאן אותיות השורש הן כ"ף ופ"א). אך קיום הנורמה המופסקת במקרה זה הוא מקרי גרדה, כמוכח ממקרים אחרים של העשרת החרוז שאינה מביאה אותו לכלל חרוז מופסק, למשל במחרוזות הרביעית של פיוט א (טורים 13-16): "וְאֶחָשְׁדָרְפָנוּ-הִי" / "אֶנְפוּ-הִי" / "יִטְרַפְלוּ-הִי" / "עֲנְפוּ-הִי". כאן, התנועה "ו" מתווספת לחרוז מכוח היותה חלק ממינוי הקניין "וְהִי". אך גם הוספת הפ"א אל תוכו אינה מעניקה לו מעמד של חרוז מופסק אמתי, שהרי אות השורש היחידה המשמשת בו היא פ"א. בהקשר זה יש להעיר גם על מקרה אחד שהחריזה בו אינה תקנית (טורים 98-101): "לְמִימֶר" / "הִימֶר" / "נִימֶסֶר" / "נִיגְמֶר". בתיבה נִימֶסֶר החרוז מר מקוים רק בחרוז מופסק, ודווקא נורמת החרוז הסיומי הפשוט אינה מקוימת כלל. נוסח הפיוט במקום זה אינו נראה משובש, ומשום כך עלינו לראות כאן מקרה יוצא מן הכלל.

7 ראה פליישר, שירת-הקודש, עמ' 146.

8 לנורמות החריזה הנוהגות בפיוט הקלאסי ראה הרושובסקי, שיטות החרוז, עמ' 732-742; הנ"ל, תולדות, עמ' 167-187.

חריות פיוט ד אינה מקיימת אפילו את הנורמה הסיומית האמורה לעיל. כאמור, הפיוט מחורזו בחריזה מבריתה. ברוב המקרים החרז הוא "דך", אך שלושה טורים מסתיימים ב"דך" (טורים 89, 91–92). בטור 91 מילת החרזה זהה למילת החרזה שבטור 89, ואפשר אפוא לחשוב במקורות הנוסח. דומה לכך המצב בטור 92, שבו מילת החרזה הושלמה (חלקית) על פי הסברה. אך אפילו אם נוציא את טורים 91–92 מדינונו, החרז "דך", החרג לכאורה, נשאר בעינו בטור 89. ואם כן, מדובר בחריזה שאינה מביאה בחשבון את "העיצור התומך", כלומר העיצור הפותח את ההברה שעליה עומד החרז. מקבילה לדרך חריזה זו נמצאת בפיוט ד של ינאי, הכתובים מעין "פרוזה מחורזת", והחרזה משתנית בהם באופן בלתי-סדיר. אך לצד פיוטים כגון אלה נמצאים שני פיוטי ד המביאים (בכל הפיוט או לפחות ברובו) חרוז שאפשר לראות בו חרוז מברית, אם נתעלם מהעיצור התומך. הפיוט האחד הוא "נפשנו מילטת כצפור", ואלו מילות החרזה בו: "כצפור" / "צפור" / "לחפור" / "כצפור" / "צפור" / "בעור" / "וליאור" / "נאור" / "אחור".⁹ הפיוט האחר הוא "[...] השבעתי אתכם בני צדק מעיר" (התחלת הפיוט חסרה), והנה מילות החרזה בו: "מיעיר" / "להעיר" / "להבעיר" / "הזמיר" / "עמיר" / "קציר" / "בציר" / "חציר" / "חזיר" / "יחזיר".¹⁰ הדמיון בין חריות הפיוט שלנו וחריות פיוט ד של ינאי המובאים כאן אינו מושלם: שלא כמו בפיוט שלנו, שבו הטורים החוזרים ב"דך" מפוזרים באופן בלתי-סדיר בין הטורים החוזרים ב"דך", אצל ינאי טורים שבהם מילות החרזה מקיימות את נורמת החרוז הסיומי באים בקבוצות, ורק הצטברות הקבוצות בפיוט כולו יוצרת את החרז המשותף שאינו מביא בחשבון את העיצור התומך. כך, בפיוט "נפשנו מילטת כצפור" הקבוצה הראשונה חורזת ב"פור", והשנייה חורזת ב"עור/אור/חור" (ההבדל בין העיצורים הגרוניים אינו נחשב). ובפיוט "[...] השבעתי אתכם בני צדק מעיר" הקבוצה הראשונה חורזת ב"עיר", השנייה ב"מיר", השלישית ב"ציר", והרביעית ב"זיר". אך דומה שלמרות ההבדל הזה בין פיוטנו לפיוטי ינאי נכונות שני הפייטנים לשתף את טורי פיוט ד בחרז אחד המתעלם מהעיצור התומך מורה על תפיסה משותפת בחריות פיוט ד.

בשל העדר נורמת החרזה המופסקת (הקילירית) בקדושתא ובשל הימצאותו של חרוז שאיננו מתחשב בעיצור התומך בפיוט ד שלה, בדומה לחריות פיוט ד אחדים של ינאי, אפשר לשער שהיא שייכת לרובד הקדום יחסית של התקופה הקלאסית – רובד המיוצג בפיוטי ינאי ושמעון – שלא כמו הרובד שאליו שייכים פיוטי הקילירי והבאים אחריו. לבסוף נעיר שחריות הקדושתא שלנו מביאה בחשבון כמה מקבילות הנוהגות בחריות הפיוט הקלאסי – ראה החרזה ה/ח" (טורים 21–24) והחרזה ע/ס"ן (טורים 53–56).

9 זולאי, פיוטי ינאי, עמ' ריא. הטורים האחרונים של הפיוט חוזרים בחריזה סמנטית ואינם מצטרפים לרצף החרזה המובא לעיל.

10 זולאי, פיוטי ינאי, עמ' רל.

ג. הערות על מלאכת השיר

כמקובל בפיוטים לשבת "זכור", הקדושתא שלנו דנה בעמלק ובהמן. שני נושאים אלו חוזרים שוב ושוב בפיוטי הקדושתא שהשתמרו. אך במקרה שלנו לשון הקדושתא מהווה גורם המשפיע באופן משמעותי על הדרך שבה הפייטן מתייחס לנושאים המסורתיים. כאמור, הקדושתא כתובה בעברית-ארמית מעורבת. כפי שיתבהר להלן, **המרכיב הארמי שבלשון הקדושתא סומך באופן מובהק על הארמית המקראית, הן במורפולוגיה והן באוצר המילים.** ומשום שאוצר המילים של הארמית המקראית מוגבל מאוד, אפשרויות ההתבטאות של הפייטן מוגבלות גם הן. אפשר, כמובן, להתייחס אל סיפור המן במונחים של "החיה השנייה" שבחזון דניאל (דניאל ז), המסמלת את מלכות מדיי ופרס. ואכן הפייטן עושה זאת לעתים (ראה בביאור לטורים 30, 112). אך כדי לנצל באופן מרבי את הקורפוס המצומצם של הארמית המקראית הפייטן **נאלץ לפעמים להוציא מילים וביטויים מהקשר המקורי ולהסבם על הנושאים הנדונים.**¹¹ לעתים, כשעניין לנו במילים או בצירופים הקשורים בתודעת הקורא קשר הדוק עם ההקשר המקראי המקורי, מעשה ההסבה עלול ליצור את האשליה שמדובר בהקשר המקורי. נתבונן למשל במחרוזת הקדושתא הראשונה (טורים 1-4):

אגג אמר "האומנם"	[א]גג אמר הצדה
בבהלה [...]	בבהלה [..]א מין דא
גן אץ להאביד	גן אץ להובדא
זכורנו נ[..]	זכורנו נ[..]א פס ידא

המילים **כחז פס ידא** נתפסות מיד כמתייחסות לסיפור בלשאצר (דניאל ה 5), ומכאן אפשר לכאורה להסיק את המסקנה שהמחרוזת כולה עוסקת בסיפור זה. אך ניתוח הקדושתא כולה, במיוחד לאור הנושאים המקובלים בפיוטים לשבת "זכור", מראה שקו פרשני זה בלתי-אפשרי. לאמתו של דבר, המחרוזת עוסקת בסיפור של המן, ולכן יש לפרש את המילים הנדונות כמטפורה הרומזת ליד ה' שניצחה את הצורר ומזימותיו. וכך בכל הקדושתא.

עניין נוסף הראוי להבלטה בהקשר זה הוא האופי הדרשני המובהק של פיוט ה שלנו. בפיוט זה הפייטן דורש באופן שיטתי שלושה פסוקים: ישעיה כו 14 (טורים 102-105), שמואל א טו 3 (טורים 106-111) ודניאל ז 5 (טורים 112-113); הדרשה כנראה נקטעת באמצע משום הקיטוע (מקור). **רוב התוכן של הדרשות האלה אינו מתועד במדרשים הידועים, וקשה לדעת אם מדובר בדרשות שהמציא הפייטן או בדרשות ששאב ממקורות**

11 על נקודה חשובה זו ועל כל המשתמע ממנה העמידתני מורתי, הפרופסור שולמית אליצור. תודתי נתונה לה על הערותיה מאירות העיניים.

שלא הגיעו אלינו. בעיצוב הדרשות הפייטן משתמש במילות הפירוש "זה" (טורים 105, 112) ו"זו" (טורים 107–109). שימוש זה רווח במדרשים הקלאסיים, ומשם הוא חדר אל הפיוט. דרשות מפויטות המשתמשות בלשונות "זה" ו"זו" מתועדות במיוחד בפיוטי ה של שמעון בר מגס.¹² כך ישעיה כו 14 נדרש בפיוט שלנו על הרשעים לדורותיהם – דור המבול, אנשי סדום, עמלק והמן (טורים 102–105):

טבע "מת[ים] בל יחיו" / החרוזים [כנראה צ"ל: החרוצים] במזג מעיניו
יחד "רפאים בל יקומו" / דרי בימקום ספיר אבניו
כנם "לכן פקדתה ותשמידים" / עמלק והמוניו
לכן "ותאבד כל זכר למו" / זה אגג ובניו

לשני הטורים האחרונים יש להשוות את הדרשה על קהלת א 11, הבאה בפיוט ה של הקדושתא "אחו צדיק נתיבו" לסדר "ויוסף אברהם" (בראשית כה 1) לשמעון:¹³

"אין זכרון לראשונים" / זו הגר ובניה...
"וגם לאחרונים" / זו קטורה והמוניה

אפשר להצביע על הקבלה נוספת בנקודה זו בין פיוט ה שלנו ופיוט ה של שמעון. בפיוט שלנו נדרש שמואל א טו 3 על ארבע המלכויות (טורים 106–111). דרשה על ארבע המלכויות – המעוצבת, כמו הדרשה שלנו, באמצעות המילה זו – מצויה גם בפיוט ה "מעקיד ערפו על אחד ההרים" שבקדושתא לסדר "ויהי כי זקן יצחק" (בראשית כו 1) לשמעון.¹⁴ אלא שבניגוד לדרשה שלנו, הדרשה אצל שמעון מבוססת על "ועתה שא נא כליך" (בראשית כו 3), והיא ידועה מהמקורות.¹⁵ מבחינת קביעת זמנה של הקדושתא "אגג אמר הצדה", ההקבלות האלה בין מלאכת השיר שבפיוט ה שלנו ומלאכת השיר שבפיוט ה של שמעון עולות בקנה אחד עם ההקבלה בין שיטת החריוזה בפיוט ד שלנו ושיטת החריוזה המתועדת בפיוט ד של ינאי¹⁶ – הקדושתא שייכת כנראה לרובד הקדום של התקופה הקלאסית.

12 ראה את דיונו של יהלום (שמעון בר מגס, עמ' 38–39).

13 יהלום, שמעון בר מגס, עמ' 78, טורים 6, 8.

14 יהלום, שמעון בר מגס, עמ' 85–87. הדרשה הנדונה באה בטורים 5–20 של הפיוט.

15 ראה בראשית רבה סה, יג (עמ' 724).

16 זולאי כינה את שמעון "בן זוגו של ינאי"; ראה זולאי, מחקרי ינאי, עמ' רכא–רכב, רלא.

ד. לשון הפיוט

הקדושתא כתובה כאמור בלשון עברית-ארמית מעורבת. לצורכי הניתוח אפשר להפריד ברוב המקרים בין שני המרכיבים הלשוניים לפי מיון מילוני – מילים עבריות ומילים ארמיות.¹⁷ לפי חלוקה כזאת, ברור שרוב הטקסט (כ-70%) כתוב עברית.¹⁸ מרכיב "לשון הפיוט" הנוהג בקדושתא עולה בקנה אחד עם מה שידוע לנו על לשון הפיוט (הקלאסי) בכלל, כלומר מבחינת לשון הפיוט שבה, הקדושתא "אגג אמר הצדה" היא קומפוזיציה פייטנית קלאסית סטנדרטית. נביא כאן כמה דוגמאות:

1. "אָן [=ישראל] אָץ לְהוֹבְדָא" (טור 3): שימוש בכינוי הפייטני הנפוץ גן לצד הפועל הקצר אָץ.¹⁹
2. "פִּחְזוּ פִּס יָדָא" (טור 4): שימוש בפועל מקוצר (חז במקום "חזה")²⁰ לצד שימוש במילת היחס כ־ ליד הפועל (במקום "כאשר").
3. "תֵּר לְהַשְׁנִיָּה זִימְנִין" (טור 23): שימוש בפועל תר, הן מהבחינה המורפולוגית (פועל קצר) והן מהבחינה התחבירית/הסמנטית.²¹
4. וְאוֹכְפָה (טור 32): שימוש פייטני בשורש תנייני (אכ"ף, הנגזר מן כפ"ה).²²

17 הבחנה תחבירית אינה אפשרית, למעשה, משום שההבדל בין שתי השפות דק למדיי, וממילא לשון הפיוט טובעת את הטקסט כולו – על העברית והארמית שבו – במטבע אחד. אך אפילו חלוקה מילונית אינה אפשרית תמיד, הואיל ונמצאות בטקסט מילים משותפות לשתי השפות, כגון אמר (טור 1) או נפל (טור 14). במקרים כאלה ניקדתי על דרך הארמית, אך בהחלטה לטובת הארמית יש מידה רבה של שרירותיות. במקרים אחרים אי-אפשר להבחין אפילו באמצעות הניקוד – ראה למשל קמו (טור 19). למקרים אחרים של התמזגות מרכיבים עבריים וארמיים באותה מילה ראה להלן, סעיף ו.

18 היחס המספרי המדויק אינו משמעותי כל כך, לא רק בגלל בעיית ההבחנה בין שני המרכיבים (ראה בהערה הקודמת), אלא משום שחלקה השני של הקדושתא חסר, ואי-אפשר לדעת איך החומר האבוד היה משפיע על היחס המספרי בין שני המרכיבים.

19 הפועל מתועד בעברית מקראית, אך משום קוצרו (CVC), במקום צורת הפועל הסטנדרטית בקל עבר נסתר (CVCVC) הוא מועדף בלשון הפיוט. על הנטייה לקוצר פונולוגי בלשון הפיוט ראה רנד, קווי יסוד, עמ' 458–459. לפועל אץ כפועל פייטני השווה את פתיחת הפיוט הקילירי המפורסם: "אץ קוצץ בן קוצץ" (א 7242).

20 מהבחינה המילונית, חז הוא דווקא אלמנט ארמי (השווה הערה 17), הואיל והוא שאוב מהמקור המקראי: "ומלכא חזה פס ידא" (דניאל ה 5). ראה גם בפיוט ארמי נוסף: "איש חמודות חז חיווה תיניינה" (השווה "חזה הוית [...] וארו ארבע רוחי שמיא [...] וארבע חיון רברבן" [שם ז 2–3]; למקור הפיוט ראה הערה 29).

21 הפועל עצמו מתועד בעברית מקראית, אך השימוש בו עם פועל נוסף (במקרה שלנו, בצורת המקור) הוא שימוש פייטני; ראה רנד, מבוא, עמ' 170–171.

22 ראה הסבר בביאור להלן.

5. שְׁלַחִי פְּרָדָס (טור 60), לִיגְזוּרִים (טור 75): כינויים פייטניים לישראל.²³
 6. רָצַף (טור 72), בְּמָזַג (טור 102): תצורה פייטנית במשקל הסגולי הנפוץ בלשון הפיוט.
 7. "טֵרַח בְּמַחְצֶפֶת דָּת" (טור 73): שיכול שם העצם ושם התואר (במקום "בדת מחצפת").²⁴

דומה שדי במקרים אלה כדי לבסס את הטענה שלשון הפיוט המתועדת בקדושתא תואמת את המאפיינים המובהקים של לשון הפיוט (העברי) בכלל. ממצא זה מתווסף למסקנות שהיסקנו מניתוח תבנית הקדושתא – לפנינו קומפוזיציה המשתלבת היטב במסורת הקלאסית של חיבור קדושתאות. ואם כן, הפן הבולט, הבלתי-שגירתי שבה, הוא השימוש המורחב בארמית. ננתח אפוא את השימוש הזה בסעיפים הבאים.

ה. ארמית

הארמית שבקדושתא שלנו היא ארמית מקראית. ההסתמכות על הארמית המקראית ניכרת במיוחד באוצר המילים – הפייטן משתמש בהבלטה במילים המאפיינות את הארמית המקראית דווקא, שלא כמו בניבים ארמיים (יהודיים) מאוחרים יותר. מילים כמו הַצְדָּה (טור 1), נוֹלִי (טורים 6, 58), וּכְנוּתִיָּה (טור 7), וּכְעִינִית (טור 35), אֶזְדָּא (טור 47), אֶדִין (טור 57), וְאִישְׁתְּדוּר (טור 86) מצביעות בבירור על אוצר מילים של הארמית המקראית.²⁵ בהקשר זה בולטות במיוחד מילים שמקורן הזר גלוי לעין מחמת צורתן הבלתי-שגרתית – למשל וְאִחְשְׁדְּרִפְנוּהִי (טור 13), אַפְסְרוּהִי [צ"ל: אֶפְרָסוּהִי] וְטִרְפְּלוּהִי (טור 15), הַדְּבַר[וּהִי] (טור 17), אֶסְפְּרָנָא (טור 81). מלבד מילים בודדות, אפשר להצביע גם על שפע של צירופי לשונות וציטוטים השאובים ישירות מהמקרא – למשל נִקְשֵׁן אֶרְכֹּבְתִיָּה (טור 8; השווה דניאל ה 6), לְבוּשִׁיָּה כִּיתִלַּג (טור 12; שם ז 9), וְנִישְׁתָּנָא צֶלֶם אֲנָפוּהִי (טור 14; השווה שם ג 19), וְנִיתְקַצְצוּ עֲנָפוּהִי (טור 16; השווה שם ד 11) ועוד הרבה כיוצא באלה. להוציא מקרים אחדים (שבהם נדון בנפרד להלן), המורפולוגיה של הצורות הארמיות מקראית מובהקת: לְהוֹבְדָא (טור 3; במקום המקור ב"מ"-²⁶ אֲנָפוּהִי (טור 14;

23 ראה על כך בביאורים להלן.

24 על שיכול שם עצם ושם תואר בלשון הפיוט ראה רנד, מבוא, עמ' 459.

25 אין כוונתי לומר שמילים אלו מתועדות בארמית המקראית באופן בלעדי – נהפוך הוא. הכוונה היא שלשומע הפיוט בתקופת חיבורו המילים האלה רמזו לארמית מקראית דווקא, ולא לניבים אחרים שהוא היה אמור להכיר, כמו הארמית הגלילית למשל.

26 השווה לצורה "למובדה" בארמית הגלילית, המצוינת אצל סוקולוף (מילון, עמ' 32). על צורת המקור בבניין אפעל בארמית גלילית ראה פסברג, דקדוק, עמ' 177.

כינוי הקניין "והי במקום "וי",²⁷ הַוְנַחַת (טור 62; השימוש בבניין הסביל הפנימי הופעל)²⁸ וכן הלאה. ברור אפוא שהבסיס למרכיב הארמי שבלשון הקדושתא הוא ארמית מקראית.²⁹ אך לצד המרכיב המקראי שבלשון הארמית של הקדושתא שלנו מתועדות צורות אחדות שמקורן בארמית גלילית. משום מספרן הקטן נביא כאן את כולן:

1. "הַוְנַחַתְקוּ אַתְּכֹוּי" (טור 6): הן המילה ארתך (=מרכבה) והן כינוי הקניין יויי שאובים מהארמית הגלילית.³⁰ חשוב לציין שהמילה ארתך מתועדת גם בהקשר פייטני עברי "נקי", למשל בסמיכות הנרדפים "רכב ארתכו" שבפיוט קילירי לשבועות.³¹ במקרה הנוכחי ייתכן שהרצון ליצור משחק צלילים – "הַוְנַחַתְקוּ אַתְּכֹוּי" – כיוון את הפייטן בבחירת המילה, ושכינוי הקניין יויי נגרר בעקבות המילה שמקורה בארמית גלילית.
2. "רַמְכִי רִיכְסֹוּי" (טור 20): הצירוף מבוסס על טקסט עברי: "רכבי הרכש [...]" בני הרמכים" (אסתר ח 10). המילה רמך מתועדת גם בארמית גלילית,³² אך בגלל המקור אפשר לראות בה מילה עברית. הבנה כזאת בלתי-אפשרית במילה ריכסוי, בגלל ההבדל בין השי"ן שבמקור המקראי לסמ"ך שבפיוטנו. הצורה רכש מתועדת בארמית גלילית,³³ ואילו הצורה רכס מתועדת רק בתרגום ראשון לאסתר על אתר.³⁴ ברנד גרוספלד מגדיר את לשון התרגום הזה כארמית גלילית,³⁵ ומשום כך נראה שאפשר לראות את ריכסוי שבפיוטנו צורה חלופית של רכש בארמית הגלילית. במקרה דנן ברור שהשימוש במילה עצמה בא בעקבות המקור. צורת המילה הארמית כנראה הייתה הצורה המוכרת לפייטן.³⁶ בדומה למה שראינו לעיל במקרה של ארתכויי, כאן כינוי הקניין וי בא כנראה בעקבות המילה שמקורה בארמית גלילית.
3. סָדֵר דִּינָה (טור 12): הפועל סדר אינו מתועד בארמית המקראית, אך הוא נפוץ מאוד בארמית לניביה, ומשום כך יש להניח שחוסר התיעוד בניב המקראי מקרי. אך בכל

27 על צורת כינוי הקניין "וי" בארמית גלילית ראה פסברג, דקדוק, עמ' 114–115.

28 מקרה זה אפשר לסווג גם כרמז לטקסט המקראי – "וַיִּמַּן כְּוָרְסִיָּה הַוְנַחַת" (טור 62; השווה דניאל ה 20).

29 השימוש בארמית המקראית כבסיס לשוני מאפיין פיוטים נוספים המתועדים בכתבי יד מהגניזה – ראה למשל את פיוט ההרחבה לפורים "איש חמודות חז" (מקור עיקרי: כ"י Cambridge T-S H 12.9). שלא כמו בקדושתא שלנו, הרוב הגורף של "איש חמודות חז" כתוב ארמית.

30 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 78.

31 ראה אליצור, יסודות ארמיים, עמ' 340.

32 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 526.

33 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 525. וכן "רכשא" בארמית בבלי (ובדומה בסורית ובמנדאית); ראה סוקולוף, מילון ארמית בבלי, עמ' 1076.

34 לפי מקור אחד; במקורות אחרים של התרגום הצורה באה בשי"ן, וראה על כך בהרחבה בביאור להלן.

35 ראה גרוספלד, תרגומים, עמ' 7–8.

36 אפשר כמובן לשער שהצורה המקורית בפיוט הייתה "ריכשו", ושהכתיב הוחלף בידי המעתיק.

זאת, צירוף הלשונות שבפיוטנו הוא כנראה בבואה של הצירוף השמני "סדר דין" (=פסוק דין) הרווח בארמית גלילית.³⁷

4. "והובד פל עיקר" (טור 26): המילה עיקר מתועדת בארמית מקראית, אך הצירוף הנדון שייך לארמית הגלילית.³⁸ הוא מתועד גם בלשון חז"ל.

5. מילים מקראיות בצורה האופיינית לארמית גלילית: אֵילֶעִין (טור 30); בארמית מקראית: "עלעין";³⁹ גֹּשְׁמָה (טור 42); בארמית מקראית: "גשמה".⁴⁰

לפי הדוגמאות המעטות המובאות כאן, ברור שבלשון הארמית של הקדושתא המרכיב הבתרי-מקראי מתבטל בפני הרוב הגורף של החומר הלשוני השאוב מהמקרא. גם במעט המקרים האלה מדובר בעיקר בשימוש משגרה, שאינו מראה על ניסיון מכוון לרמוז באופן איקוני לארמית הגלילית כמרכיב בעל משמעות בלשון הארמית של הפייטן. בניגוד לכך, השימוש בארמית המקראית נראה מכוון לחלוטין, ומטרתו להבליט את הרקע המקראי לדבריו.

1. עברית-ארמית

בשני הסעיפים הקודמים לזה ראינו בעברית ובארמית שבקדושתא רכיבים נפרדים. אך פעם אחר פעם שני היסודות הלשוניים האלה מתמזגים, כך שנוצרת ישות לשונית מעורבת חדשה. ברוב המקרים, מדובר בהתמזגות תחבירית – מצב שבו משפט או צירוף אחד מורכב מרכיבים עבריים וארמיים גם יחד. הדוגמאות רבות מאוד, ונביא כאן רק מדגם (הרכיב הארמי מובלט): "וְנִישְׁתָּא צֶלֶם אֲנָפוּהִי" (טור 14), "תָּר לְהַשְׁנִיָּה זִמְנִין" (טור 23); השווה "ויסבר להשניה זמנין" [דניאל ז 25]: הפועל תר במקום "ויסבר" שבמקור מחמת האקרוסטיכון, "תְּקִיפָה נִירָאִית" (טור 29), "שִׁינָה וּפּוּמָה אֵילֶעִין סְכָפָה" (טור 30), "קִירְבַּת לְבָהֲלִינִי" (טור 32), "וְהוֹשַׁת נְוֹלִי" (טור 58), "שְׁלַחִי פְרָדָס בְּאִימָה הַגְּלִי" (טור 60); הצורה הארמית באה במקום הצורה העברית "הגלה" מחמת החרוז, "זַעֲם בְּנָס וּקְצָף" (טור 69); הפועל העברי בא מחמת האקרוסטיכון, "לִירְדוֹת לּוֹחֵץ לְקַצֵּת יִרְחִיָּה" (טור 78).

ראינו שרכיב עברי במשפט כלשהו יכול להיות תרגום של רכיב ארמי שבמקור: "ויסבר להשניה זמנין" (דניאל ז 25) הופך ל"תָּר לְהַשְׁנִיָּה זִמְנִין" (טור 23). תרגום בכיוון ההפוך מתועד גם הוא: "מפי הנביאים" (זכריה ח 9) הופך ל"מִפּוּם נְבִיאָיָה" (טור 80), "אש

37 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 368.

38 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 405.

39 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 60.

40 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 125. למקרים נוספים של הצורה ב־u/o ראה בביאור על אתר.

להבה" (ישעיה ד 5 ועוד) הופך ל"נור להבתו" (טור 74).⁴¹ במקרה אחד בא בקדושתא משפט עברי-ארמי המתועד במקרא הן בארמית והן בעברית: "חִימָה הַתְּמָלִי" (טור 57) – השווה "התמלי חמא" (דניאל ג 19) ו"וימלא המן (על מרדכי) חמה" (אסתר ג 5; ה 9).⁴² עד כה ראינו בלשון הקדושתא התמזגות צורות עבריות וארמיות ברובד התחבירי. אך ההתמזגות מגיעה, ולו לעתים רחוקות, גם לרובד המורפולוגי, כששני היסודות מצטרפים יחד במילה אחת. משום מיעוט הדוגמאות, נביא את כולן:

1. יַעֲצוּהִי (טור 18): במילה זו השורש העברי יע"ץ התמזג עם משקל קָטַל (בינוני קל) ועם כינוי הקניין וְהִי הארמיים. שימוש ארמי "נקי" מופיע בטור 7: יַעֲטוּהִי, ושימוש עברי "נקי" בטור 10: יַעֲץ.⁴³
2. "מְרוֹם נִצָּבָא" (טור 36): פירוש הצירוף כנראה: הניצב מרום. אם כן, בצורה נִיצַבָא הפועל העברי נִיצַב התמזג עם תווית היידוע הארמית -א.
3. לְהַנְזִיק (טור 68): הפועל "להנזיק" רווח בלשון חז"ל, והצורה השמנית "נָזַק" מתועדת כבר בעברית המקראית המאוחרת (אסתר ז 4).⁴⁴ אך במקרה הנוכחי אי-ההידמות של נז"ן מלמד שמקור הפועל בארמית המקראית.⁴⁵ צורת המקור הצפויה לפי הארמית המקראית היא "להנזקה" (השווה "להנזקת מלכין" [עזרא ד 22]), ומשום כך עלינו לראות כאן שורש ארמי הנוטה כצורת המקור של בניין הפעיל העברי.
4. "בְּמַחְצָפֶת דָּת" (טור 73): צירוף הלשונות על פי "דתא מהחצפה" (דניאל ב 15). השורש חצ"ף ארמי, אך הנטייה של הבינוני בבניין הגורם הועברה מבניין הפעיל הארמי לבניין הפעיל העברי.
5. "יִשַׁע לְיַגְזוּרִים חֻדַּת" (טור 75): השורש הארמי חד"ת בא כאן בנטייה בבניין פועל העברי מחמת החרוז.
6. "צוֹרְרִית בְּרָגְלָה רופִּיסַת שְׁאָרָה" (טור 111): הטור מבוסס על "ושארא ברגלה [כת' ברגליה] רַפְסָה" (דניאל ז 7, 19). צורת הבינוני הארמית הוחלפה כאן בצורה העברית המקבילה, כנראה בהקבלה איקונית לצורה "צוררית" שבראש הטור.

41 במקרה זה מדובר בתרגום חלקי של הצירוף, היוצר צירוף נרדפים ארמי-עברי – השווה אליצור, יסודות ארמיים, עמ' 340.

42 בקדושתא צורתה העברית של המילה "חִימָה" נרמזת על ידי הכתיב המלא, אך לא מן הנמנע שהצורה המקורית הייתה ארמית.

43 המילה "עיצה" מתועדת בארמית גלילית (ראה סוקולוף, מילון, עמ' 405), אך במקרה הנדון ההשוואה לצורות הנקיות מוכיחה שיעצוהי היא צורה מעורבת.

44 לבחינה ההיסטורית ראה מורשת (לקסיקון, עמ' 226 הערה **11): "אמנם ייתכן שהפועל היה מצוי גם בעברית העתיקה [...] אך אפילו כך מסתבר, שחדר בתפוצתו הרבה ללשון חז"ל בהשפעת הארמית, ורמז לכך, שגם במקרא עולה השם בספר מאוחר בלבד".

45 בלשון הפיוט אי-ההידמות של נז"ן בפועל משמש לפעמים ליצירת בידול סמנטי – ראה רנד, מבוא, עמ' 26–27. במקרה דנן ניתן לראותו כיוצר בידול אטימולוגי.

צינו עתה את הדרכים שבהן היסוד העברי והיסוד הארמי מתמזגים ברובדי התחביר והמורפולוגיה. מעבר לשתי הקטגוריות האלה אפשר לדבר גם על התמזגות ברובד אוצר המילים, אלא שכאן היא באה לידי ביטוי כהשפעת היסוד הארמי על אוצר המילים המוגדר כשייך ליסוד העברי. לעיל (סעיף ד) טענו שלצורכי הניתוח אפשר למיין את רוב המילים שבטקסט לשתי קבוצות – מילים עבריות ומילים ארמיות. צוין גם (סעיף ה) שהרוב הגורף של המילים הארמיות שאוב מן הארמית המקראית, ושכולטות ביניהן מילים שמקורן הזר גלוי לעין מחמת צורתן הבלתי-שגרתית. מילים כאלה חדרו גם אל העברית המקראית המאוחרת, ומשום כך בפועל אפשר להשתמש בהן בהקשרים עבריים "נקיים". אך למעשה, מקובל שבלשון הפיוט העברי קיימת נטייה חזקה להימנע ממילים זרות.⁴⁶ בהתאם לנטייה זו, המילים הזרות שנשאלו אל העברית המקראית המאוחרת נעדרות בדרך כלל מלשון הפיוט העברי. להלן (סעיף ז) נטען במפורש שלמעשה המושג "לשון הפיוט" כולל הן את היסוד העברי והן את היסוד הארמי. ואם כן, קיימות נטיות מנוגדות לכאורה ברכיב העברי וברכיב הארמי של לשון הפיוט: מחד גיסא להימנע ממילים זרות (עברית) ומאידך גיסא להבליטן (ארמית). וכשהמרכיב הארמי נוכח באופן משמעותי, כמו במקרה שלנו, דומה שהסתירה הפנימית באה לידי פשרה – המילים הזרות שבעברית, המתועדות גם בארמית המקראית, "מוכשרות" מעתה לשמש בלשון הפיוט. למשל, המילה **נשתון** (שמקורה בפרסית) מתועדת במקרא הן בעברית והן בארמית. בדרך כלל, היא אינה משמשת בהקשרים פייטניים עבריים "נקיים". אך היא מתועדת בקדושתא שלנו (טור 39) בזכות היותה מילה השייכת לאוצר המילים הארמי. כך גם במקרה של מילים המתועדות בלשון חז"ל, הנעדרות מהפיוט העברי הטהור אך מופיעות בקדושתא שלנו על סמך השתייכותן לאוצר המילים של הארמית המקראית: **נִדְבָכְיָהּ** (טור 37), **סַרְבְּלוּהִי** (טור 96). במקרים אחרים, מילים זרות שמקורן דווקא בעברית המקראית המאוחרת מתועדות בקדושתא, כנראה משום שדינן כדיון המילים הזרות שבארמית המקראית: **רַמְכִּי רִיכְסוּי** (טור 20; ראה דיון לעיל, סעיף ה), **פֶּתֶשְׁגֶּן** (טור 43).

ז. הערכת הממצאים

בסעיפים הקודמים ראינו שלשון הקדושתא שלנו מורכבת משני יסודות – העברי והארמי. כל אחד מהיסודות האלה שומר על זהותו הנפרדת – כלומר אפשר להבחין בין רכיבים (מורפמות, מילים, צירופים, משפטים) ששייכים לאחת משתי השפות – אך בו בזמן ניכרת בלשון הקדושתא נטייה להתמזגותם של שני היסודות לישות לשונית מעורבת. איך

46 ראה יהלום (שפת השיר, עמ' 41): "אחד מסימני ההיכר המובהקים של לשון זו הוא הימנעות משימוש במלים זרות, בעיקר במלים יווניות". וראה עוד להלן, סעיף ז.

עלינו להבין את התופעה הזאת? דומה שהיא עולה בקנה אחד עם תופעה אחרת לכאורה, שתיארה שולמית אליצור כ"שילובם של יסודות ארמיים בפיוטי ארץ ישראל הקדומים". נצטט מדבריה כבסיס לדיונונו:

כאשר אנו באים לדבר על דרכי הופעת יסודות לשון ארמיים אצל פייטנים שביקשו להימנע משימוש גלוי במילים שאינן עבריות, עלינו להבחין קודם כול ביחס המיוחד של הפייטנים אל שכבות לשון ארמיות קדומות. בניגוד לשפת המדרשים, הקרובה ללשון הדיבור, הארמית המקראית הייתה חלק מכתבי הקודש הקנוניים, ועל כן זכתה ליחס שונה לחלוטין. ההבחנה בין שפת הספר המקודש לבין לשון הדיבור היום-יומי [...] מתממשת כאן היטב. שיבוץ פסוקי מקרא ארמיים הוא דבר שבשגרה אצל קדמוני הפייטנים, ואף מילים ארמיות בודדות שמקורן מקראי עשויות להופיע בטקסט הפייטני כמילים עבריות כשרות לכל דבר, הן כיסוד משוּבֵץ השומר על צורתו הארמית המקורית והן כיסודות משוקעים המשמשים באופן פעיל כבסיס לנטיות עבריות המרחיקות אותן ממקורן הקדום.⁴⁷

התופעה שאליצור מתארת נתפסת אפוא כשילוב של רכיב (ארמי) במערכת קיימת (עברית), השומרת על זהותה גם אחרי מעשה השילוב. לדעתי, הממצאים החדשים דורשים תיקון קל בתפיסה זו, ועיקרה נשאר בעינו – מעתה אפשר לדבר לא על שילוב רכיב במערכת אלא על התמזגות שני רכיבים, העברי והארמי. במילים אחרות, התופעה הלשונית המתועדת בקדושתא שלנו אינה חורגת מהמושג "לשון הפיוט" אלא מרחיבה אותו.

ראשית כול, כפי שראינו, הקדושתא עצמה, בהיותה קומפוזיציה פייטנית, משתלבת היטב במערכת השירה הליטורגית של תקופת ביזנטיון.⁴⁸ עובדה זו כבר מעמידה אותנו על עיקר טענתנו – לפנינו קדושתא קלאסית לכל דבר, ולכן דין לשונה כדין לשונן של שאר הקדושתאות הקלאסיות. אליצור מדגישה שבלשון הפיוט הקלאסי קורפוס הארמית המקראית נחשב מקור לגיטימי לשאיבת חומר לשוני, ואכן ראינו שהבסיס העיקרי לרכיב הארמי שבטקסט שלנו הוא הארמית המקראית. לדבריה, היסוד הארמי משתלב בלשון הפיוט בשתי דרכים: כיסוד משוּבֵץ השומר על צורתו וכיסוד משוקע הנוטה במנגנון המורפולוגי של המערכת העברית. באשר לשיבוץ היסוד הארמי כצורתו, ראינו לעיל שגם בקדושתא שלנו המרכיב הארמי עשוי להופיע בצורתו המקורית. אם כן ההבדל בין המצב המתואר על ידי אליצור והמצב המתועד בקדושתא הוא כמותי: בקדושתא, הארמית תופסת מקום רחב יותר ביחס לעברית, עד שאפשר לדבר על שני יסודות – שווים מבחינת

47 אליצור, יסודות ארמיים, עמ' 333–334.

48 קנה מידה זה מוציא מכלל הדיון את השירה הארמית בעלת האופי העממי שנתחברה בארץ ישראל בתקופה הביזנטית; ראה אליצור, יסודות ארמיים, עמ' 332–333, הערה 4.

מעמדם אם לא מבחינת כמותם – במקום על יסוד אחד המשתלב במערכת שטיבה שונה מטיבו. באשר להשתלבות היסוד הארמי כמשוקע בתוך המנגנון העברי, כדברי אליצור, המצב בקדושתא שלנו דומה, אלא שבה שוב אפשר לדבר על התמזגות שני יסודות – כמו בצורה יעצויה ובשאר הדוגמאות מהסוג הזה שהבאנו לעיל. אם כן, לפנינו קומפוזיציה ה"מקצינה" את הנטיות המונחות בתשתית לשון הפיוט הקלאסי. אפשר לומר עוד שההקצנה אינה רק כמותית אלא גם מהותית – עניין לנו לא רק בכמות גדולה יותר של שיבוצים ומשוקעים אלא בהיווצרות מערכת לשונית מעורבת חדשה.

חשוב להעיר כאן ששימוש נרחב בארמית מתועד במקומות אחרים בקורפוס הפייטני הקלאסי.⁴⁹ כך, בקדושתא "איום [...] ונורא מוראך" לסדר "וישלה יעקב מלאכים" (בראשית לב 4) ליניי הרוב הגורף של החומר שברהיט השני ("אדום אשר [...] אימתני") והשלישי ("תקיפה ועתיק יומיה") וכן בסילוק ("ומן בית יעקב אש") כתוב ארמית.⁵⁰ שלא כבקדושתא שלנו, במקרה זה מדובר בחלוקה חדה, כמעט מוחלטת, בין העברית והארמית בתוך הקדושתא (פיוטים א–ז¹ וכן פיוט ט – בעברית, ואילו פיוטים ז²–ח בארמית).⁵¹ התמונה העולה ממקור זה מתאימה במידה ניכרת למה שראינו בקדושתא שלנו. בולט בו היסוד המקראי, אך ניתן להבחין גם באלמנטים השאובים מהארמית הגלילית, כמו למשל "מְתִיל בְּחִזִּיר" (טור 89),⁵² "תְּלִי מְלִין לְצַד תְּקִיפָה" (טור 98),⁵³ "וְעַם עֲנִי שְׁמִיא יְטִיס" (טור 102)⁵⁴ ועוד. אכן, הרושם המתקבל מהחומר שבקדושתא של יניי הוא של דריסת רגל משמעותית יותר של הארמית הגלילית ביחס לארמית המקראית לעומת המצוי בקדושתא שלנו. גם אצל יניי, לצד משפטים ארמיים מופיעים משפטים שבהם הארמית התמזגה עם העברית: "גְּוֹשְׁמָה מְתִיל בְּחִזִּיר גִּיבֵר" (טור 89; המילה חזיר יכולה להתפרש גם כשייכת לארמית הגלילית), "נִיגוֹחַ עֶשֶׂר קָרְנִין נִכְרְתָה" (טור 94) ועוד.⁵⁵ וגם אצלו ניכר מקרה אחד של צירוף עברי המתורגם לארמית: אֶשָּׂא אֶכְלָה אֶשָּׂא – בבואה של "אש אוכלה אש" (ויאל ב 5).⁵⁶

49 ראה גם הערה 29 לעיל.

50 רבינוביץ, יניי, א, עמ' 199–200.

51 אך ראה הערה 55.

52 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 337.

53 במקרה זה מדובר לא רק בשורש תל, החסר בארמית מקראית אך מתועד בארמית גלילית, אלא גם בלשון 'תליית מילים', שפירושה התרברבות. ראה סוקולוף, מילון, עמ' 582; והשווה למקרה דומה המובא שם: "אין לית את תלי קלך לינא שמע" (=אם אינך מרים קולך אינני שומע).

54 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 221.

55 דומה אפילו שמשפט עברי שלם אחד השתרבב אל תוך החלק הארמי. בפיוט ז² רבינוביץ גורס: "הלא כְּנָהר פֶּתַת הַמַּיָּה" (טור 90). הניקוד הוא של המהדיר (כתב היד אינו מנוקד), ורבינוביץ הולך כאן בעקבות מהדורת זולאי (פיוט יניי, עמ' מה). אך ייתכן גם לנקד "המַיָּה" בעקבות הכתיב החסר הבא במשלי ז 11; ט 13, ואז המשפט כולו עברי.

56 הצירוף הארמי "אשא אכלה אשה" מתועד גם בתרגום יונתן לשמות כד 17 ולדברים ד 24 וכן בתרגום נאופיטי לדברים ד 24.

מקום נוסף בקורפוס הפיוט הקלאסי שמתועד בו שימוש רחב בארמית הוא הסילוק הקילירי "כי מי ידע דיניך" ליום הכיפורים. סילוק מונומנטאלי זה עדיין לא התפרסם בשלמותו, אך קטעים ממנו כבר הופיעו במחקר, וביניהם קטע אחד כתוב ארמית. הקטע התפרסם פעמיים, על פי אותו המקור (כ"י Cambridge T-S H 5.98), ופתיחתו שם "ובמאתים וארבעים ושמונה אברים".⁵⁷ גם בקטע זה מקוים במידה ניכרת היסוד המקראי: "לעתיק יומייה משבחין ומהדרין",⁵⁸ "ומכל אומה ולישן יקירין" (מצוטט על פי כ"י Oxford 21 f. 58),⁵⁹ "ודינה יתיב ופתיחין ספרין" (על פי דניאל 10) ועוד. אך עם זאת, בקטע הזה יש ייצוג רב יותר ליסוד שמקורו בארמית הגלילית מעבר למה שראינו בקדושתא שלנו ובפיוטים הארמיים של ינאי: "וביה משתדין לימא שטרין" (מצוטט על פי כ"י Oxford 21 f. 58),⁶⁰ "וישראל לאבוהון דבשמיא סקרין",⁶¹ "לא נימין ולא דמכין",⁶² "וידיק מן חרכין / לעם די לה צריכין",⁶³ "וצוחין ולא שדכין"⁶⁴ ועוד. אם אפשר לדבר בקדושתא שלנו על שימוש ברכיבים שמקורם בארמית גלילית שמיעוטם בטל בהקשר הלשוני השאוב מהארמית המקראית, ואצל ינאי אפשר לומר אולי שהואיל והפייטן אינו מקפיד על טהרת הלשון הארמית המקראית, רכיבים מהארמית הגלילית מוגנבים אל תוך רצף הרצאתו, כאן דומה שהבלטת הלשון הבתר-מקראית נעשית כוונה. כפי שראינו בחומר הנדון לעיל, גם בקטע הקילירי מתועדים תרגומים ארמיים, אך הפעם לא רק של טקסט מקראי אלא גם של טקסט שמקורו בספרות חז"ל: "וכל עללי עלמא עברין" (מצוטט על פי כ"י Oxford f. 21) – בבואה של "כל באי העולם עוברין (לפניו כבנומרון)" (ראש השנה א, ב); "וידיק מן חרכין" – בבואה של "מציץ מן החרכים" (שיר השירים ב 9).

- 57 הוא יתפרסם בע"ה כחלק מהקדושתא "אזרחי זרועו חסף" במהדורת פיוטי הקילירי ליום הכיפורים שמכנים ש' אליצור ומ' רנד.
- 58 פליישר, מחזורי פיוט, עמ' 79; יהלום וסוקולוף, שירת בני מערבא, עמ' 338–340. הקטע נזכר אצל אליצור (יסודות ארמיים, עמ' 333, הערה 4). באשר אליו ובאשר לקטע נוסף שנדון בו להלן (ראה הערה 69) היא קובעת שם ש"אלו קטעים יוצאי דופן במובהק, ולא נטפל בכיוצא בהם בהמשך דברינו". אך כפי שאני מבקש להבהיר כאן, לדעתי הממצאים החדשים מצריכים מסגרת תאורטית מחודשת, הכוללת בתוך המושג "לשון הפיוט" גם קטעים שמתועד בהם שימוש נרחב בארמית.
- 59 עתיק יומייה: על פי דניאל 13, 22. משבחין ומהדרין: על פי דניאל ד 31.
- 60 אומה ולישן: על פי דניאל ג 29. יקירין: שם התואר מתועד בארמית מקראית.
- 61 משתדין לימא: לפועל ראה סוקולוף, מילון, עמ' 538. והשווה בתרגום קטעים לשמות טו 4 (תרגומי הקטעים, עמ' 78): "שדי בימא". שטרין: ראה סוקולוף, מילון, 546.
- 62 לאבוהון דבשמיא: השווה למשל מעשרות ג, א [1 ע"ג], שורה 24: "לאבוכון דבשמיא". הצירוף נפוץ מאוד בצורתו העברית בלשון חז"ל. סוקרים: ראה סוקולוף, מילון, עמ' 388.
- 63 נימין: ראה סוקולוף, מילון, עמ' 344. דמכין: ראה שם, עמ' 152.
- 64 וידיק: ראה סוקולוף, מילון, עמ' 142–143. חרכין: ראה שם, עמ' 215. צריכין: ראה שם, עמ' 469–470.
- 65 וצוחין: ראה סוקולוף, מילון, עמ' 459. שדכין: ראה שם, עמ' 538.

בקטע הקילירי ניכרת הנכונות לשלב משפטים עבריים בתוך הרצף הארמי: "ויופיע מעיר גיבורים",⁶⁶ "וחוביהון משליכים"⁶⁷ ועוד. אנו רואים אפוא שבלשון הפיוט הקלאסי שמור מקום גם ליסוד הארמי שמקורו בארץ ישראל בתקופה הביזנטית. במילים אחרות, אפשר לומר שבקטע הנדון הקילירי דווקא מבליט את זמנו ואת מקומו במקום להסתתר מאחורי הקורפוס המקראי המקודש. וגם בנקודה זו הממצאים שהעלינו כאן עולים בקנה אחד עם קביעתה של אליצור: "הארמית [הגלילית] נתערבה לעתים בעברית ונדמתה כחלק ממנה, ונטתה יותר [מהיוונית] להפוך ליסוד משוקע בפיוטים".⁶⁸ ההבדל הוא שוב ביחס שבין העברית והארמית – שעה שאליצור מתארת את הארמית כ"יסוד משוקע" בתוך המערכת העברית, הקטע הקילירי עושה בו שימוש רחב, בריש גלי.

במעבר שבין השימוש בארמית המקראית והשימוש בארמית הגלילית בפיוט הקלאסי אנחנו מגיעים לקצה השני בקטע ארמי קצר שתחילתו "יוון ומקדוניה סלקן כענניה", הבא בתוך הסילוק של קדושתת הי"ח "משבית אימות צרים ושוסים" לראש חודש כסלו ולעזור חזן.⁶⁹ כאן מדובר בקטע הכתוב ארמית גלילית באופן מובהק, ובתוכו באים לעתים רמזים לקורפוס של הארמית המקראית. נביא לדוגמה את המשפט: "ובעון מקטלה בנייה" (טור 41 במהדורת פליישר), ובו מופיעה סופית הפועל בעבר נסתרים יון האופיינית לארמית הגלילית, וגם צורת המקור ב"מ-". הסופית יון באה בהבלטה בכל הקטע הקצר. ברובד המורפולוגי בולטת גם צורת המספר "חמשת כהנייה" (טור 46), האופיינית גם היא לארמית הגלילית.⁷⁰ גם באוצר המילים ניכרת היטב הארמית הגלילית: "וערבכון גנונית גנונייה" (טור 42),⁷¹ "רבוניהון דרבנייה" (טור 44).⁷² אך כאמור, עם זאת ניתן להבחין ברמזים לארמית מקראית: "ובטלן קרבנייה" (טור 41; השווה "בטלת עבדת בית אלהא" [עזרא ד 24]), "מלכותהון מהשנייה" (טור 44; על פי "מהשנא עדניא וזמניא מהעדה מלכין" [דניאל ב 21]; הצורה המיועדת מהשנייה באה במקום "מהשנא" מחמת החרוז). פעם אחת בא בקטע

66 עיר גיבורים: כינוי לשמים, על פי משלי כא 22 ומדרשו (ראה ויקרא רבה לא, ה [עמ' תשכב] ועוד).

67 על פי "השליכו מעליכם את כל פשעיכם" (יחזקאל יח 31) ועוד. המילה חוב מתועדת שם בפסוק 7. כינוי הקניין ארמי.

68 אליצור, יסודות ארמיים, עמ' 337. וראה דיונה שם, עמ' 337–339.

69 את הקרובה כולה פרסם פליישר (לעזר החזן, עמ' 84–91), והקטע הארמי בא שם, עמ' 86. הקטע הארמי מובא לבדו גם אצל יהלום וסוקולוף (שירת בני מערבא, עמ' 342). הוא נזכר אצל אליצור (יסודות ארמיים, עמ' 333, הערה 4).

70 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 208.

71 ערבבון: ראה סוקולוף, מילון, עמ' 418 (המביא את המקרה הנוכחי). גנונייה: ראה שם, 133. גם הצורה "גנונית" מובאת שם, אך על סמך ההיקרות הנוכחית גרידה.

72 ראה סוקולוף, מילון, עמ' 513, והמובא שם: "רבון על כל רבוניא".

תרגום של צירוף עברי: "סלקן כענניה" (טור 40; על פי "כעננים יעלה" [ירמיה ד, יג]).⁷³ לסיכום, בטקסטים הפיוטיים הנדונים כאן ראינו מנעד של אפשרויות שימוש בלשון ארמית, החל מהיצמדות כמעט מוחלטת לארמית המקראית בקדושתא "אגג אמר הצדה" וכלה בשימוש חופשי ומתמשך בארמית הגלילית בקטע "יוון ומקדוניה סלקן כענניה". הטקסטים נבדלים גם בדרגת ההתמזגות של העברית והארמית בתוך הטקסט – בעוד שבקדושתא שלנו שני היסודות משמשים בערבוביה ונוצרים צירופים ומשפטים רבים המורכבים משניהם, בשאר הטקסטים הנדונים הארמית באה באופן מרוכז בשטח מוגבל של קומפוזיציה פייטנית (כך אצל ינאי) או בפיוט נפרד (כך אצל הקילירי ולעזר החזון). אך גם במקרים אלה ניכרת נוכחותה הברורה של העברית בתוך הטקסט הארמי. אין ספק שמהבחינה הכמותית החומר הנסקר כאן הוא המיעוט המתבטל בתוך הים של הספרות הפייטנית הקלאסית בכלל. אך מהבחינה התבניתית אין עניין לנו ביצירות שמקומן בתוך הקורפוס הפייטני הוא שולי אלא בחומר מתוך קדושתאות למיניהן, שתיים מהן נתחברו בידי שני מחוקקי הפיוט הקלאסי – ינאי והקילירי.

לדעתי אפוא אי-אפשר עוד להוציא את החומר הזה מחוץ לכלל הדיון ב"לשון הפיוט", אלא עלינו למצוא לו מקום בתוכו. ולצורך זה נראה שאפשר להשתמש בגרסה "מורחבת" של המסגרת התאורטית ששרטטה אליצור. במקום לדבר על שילוב היסוד הארמי במערכת העברית אנו מדברים על התמזגות שני היסודות (כך בעיקר בקדושתא דנן), או לפחות על קיום של שניהם זה לצד זה, עם חדירת היסוד העברי במידה זו או אחרת אל תוך תחומו של היסוד הארמי (כך בעיקר בקטעים נוספים שנסקרו כאן) או להפך (כפי שמתואר במחקרה של אליצור).

ז. מהדורת הקדושתא "אגג אמר הצדה"

מקור: כ"י Cambridge T-S 10H 10.7. גיליון רצוף שדפיו קרועים. הטקסט מלווה ניקוד ארץ-ישראלי חלקי. כתב היד רשום אצל רוול ואצל יהלום.⁷⁴ לאותו קובץ שייך גם כ"י Cambridge T-S H 2.55 – דף אחד, שמועתק בו חלק מהקדושתא הקילירית "אמוני דת חיפוי כסף" לשבת "ויסע".⁷⁵ הקדושתא לשבת "זכור" המתפרסמת להלן נזכרת אצל זולאי.⁷⁶

73 הצירוף מתועד בפיוט הקלאסי גם בצורתו העברית – ראה למשל בפיוט "אזכירה ימים עם ימים" מתוך הקדושתא "אדדה באנח מר" לשבת "דברי" לינאי: "ובימי ירמיהו שנאיהם עלו כעננים" (רבינוביץ, ינאי, ב, עמ' 310, טור 132).

74 רוול, ניקוד, עמ' 130; יהלום, ניקוד, עמ' 67–68 (מס' 40).

75 ראה לפלר, ויסע, עמ' רכה–רכו; קטע זה רשום אצל יהלום (ניקוד, עמ' 54 [מס' 7]).

76 זולאי, ליטורגיה, עמ' 14.

הערה למהדורה: במידת האפשר תרגמתי בתרגום העברי המובא בעמודה השמאלית רק את הרכיבים הארמיים. הרכיבים העבריים מובאים כלשונם (בתיקון הכתיב), בליווי פירושים נקודתיים בסוגריים לפי הצורך. מטור 100 והלאה, להוציא טורים 110–111, בא רק טקסט עברי.

סימני ההתקנה

[.]	= חסר של אות אחת
[..]	= חסר של פחות ממילה אחת
[...]	= חסר של מילה אחת או יותר
א	= קריאת האות בספק
< >	= השלמת קיצור המעתיק
<< >>	= השלמת טקסט שהושמט על ידי המעתיק

קדושתה זכור

[א]

1	[א]גג אמר הצדה בבְּהִילִי [..]א מִין דָּא גִּן אֶץ לְהוֹבְדָּא דּוֹכְרָגְיָהּ נִי [..]פָּחֹז פֶּס יָדָא	גג אמר "האומנם" בבהלה [...] מזאת גן אץ להאביד זיכרונונ [...] כאשר ראה כף היד
5	הוֹרְתָקוּ אֲרִתְכוּיִי וְשִׁיגְלִיתִיה [וְהוֹשְׁתָנוּ] נוֹוְלִי לְחִינְתִיה [..]ו יַעֲטוּהִי וּכְנֻוֹתִיה [...][נְקֶשֶׁן אֲרֻכּוֹבְתִיהָ]	הורתקו (נשברו) מרכבותיו ופילגשיו והושתו מדמנה שפחותיו [...] יועציו ושותפיו [...] נוקשות ארכובותיו
10	טָמֵן אִיבָה מִן [דְּמַת דְּנָה] יַעֲץ אָמוֹר נָא כְּדָנָה כְּבָר עָלִיו הִישׁ [תְּנָה] לְבוֹשִׁיהָ כִּיתְלַג סָדֵר דִּינָה	טמן איבה מלפני זאת יעץ אמור נא כזה כבר עליו השתנה לבושו כשלג ערך דין
15	מִרְדּוּ סְרֻכָּה [י וְאַחַח] שְׁדֶּרְפְּנוּהִי נָפַל וְנִישְׁתַּנָּא צִלָּם אֲנָפוּהִי סו [א]פסרוהי וְטֶרְפְּלוּהִי	מרדו שריו ומושליו נפל ונשתנה מראה פניו [...] פרסיו וטרפלו (שריו ומפקדיו)

נענש ונתקצצו ענפוי	ענש ונתקצצו ענפוהי
פחות פקידיו השתוממו	פחות הדבר [והי א] שתוממו
צירי יעציו נדממו	צירי יעצוהי נידממו
קמו בגאווה [..]ו	קמו בגיווה [..]ו
רמכי רכשיו (נבחרי סוסיו) נאשמו	רמכי ריכסוי נאשמו 20
שורשו נעקר ונ[..]	שורשו נעקר ונ[..]ה
שווה בנזק נשחה	שווה בנזק נישחה
תר (ביקש) לשנות זמנים ונקהה	תר להשנייה זי[מנין] וניקהה
תחרותו סולקה וזכרו נמחה	תחרותו טילת וזיכרו נימחה

- 1 ככ<תוב> זכ[ור] <את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים> [דברים כה 17]
- 2 [ונאמר] חזה הוות בחוווי ראשי על מישכווי (!) וא[לו עי]ר וקדיש מן שמייה נחית [דניאל ד 10]
- 3 ונ<אמר> קרא בחיל וכן אמר גודו אילנא וקציצו ענפוהי אתרו עפיה וברו אינביה תנוד חוותה מן תחתוהי וציפרייה מן ענפוהי [דניאל ד 11]
- 4 ונ<אמר> אדין מלכה זיווהי שנוהי ורעיונוהי יבהלוניה וקיטרי חרציה משתרין וארכובתיה דא לדא נקשן [דניאל ה 6]
- 5 ונ<אמר> וכדי רם לבביה ורוחיה תיקפת להזדה הונחת מן כורסיי מלכותיה ויקרא העדיו מי[נ]ה [דניאל ה 20]

[א']

ממנו הוסר יקר	25 [מינ]ה הוסר יקר
והושמד לחלוטין	והובד כל עיקר
ובעצו נדקר	ובעיצו נידקר
ועם תשגב נתייקר	ועם תשגב נתייקר

ב<רוך אתה> י <מגן אברהם>

[ב]

חזקה נראית ככסף תכפה (הרבתה)	תקיפה ניראית ככס[ף] תכפה
שיניה ופיה צלעות סכפה (גרסה)	שיניה ופומה אילעין סכפה 30

- רום קרנה נכפה
רום קרנה נכפה
קרבנה לבהלני ואוכפה (והוכנעה)
קרבנה לבהלני ואוכפה [פה]
צרה בשטנה וזינבה
צרה בשטנה וזינבה
פסה ושכבה למעצה
פסה ושכבה למעצה [בה]
[..]ה גמיר וכעניית בצבא 35
[ס]ר עליה מרום ניצבא
[ס]ר עליה מרום ניצבא
- [..]ה בקורת נידבכיה
[..]ה בקורת נידבכיה
מוחצו רביה ומלכיה
מוחצו רביה ומלכיה
[...] איגרת מהלכיה
[...] איגרת מהלכיה
כרשיון נדדו דרכיה 40
כרשיון נדדו דרכיה
- [...] רומה
[...] רומה
טורד (סולק) גושה והואבד גופה
טורד (סולק) גושה והואבד גופה
חקה פתשגן (העתק) בשמה
חקה פתשגן (העתק) בשמה
זממה לחבל ברישומה
זממה לחבל ברישומה
- וברוב [..]ה זדא 45
וברוב [..]ה זדא
הועפה ל[..] די מזדה
הועפה ל[..] די מזדה
דווה והודקרה במילת א[זדא]
דווה והודקרה במילת א[זדא]
גאה לבה להזיד
גאה לבה להזיד
- בערה בפתגם (בדבר) ובמילה
בערה בפתגם (בדבר) ובמילה
[...] מערביה אילה (סחורתה קילל)
[...] מערביה אילה (סחורתה קילל)
אלופה על חמישים נתלה
אלופה על חמישים נתלה
אשר [...] אף לזנב מילה
אשר [...] אף לזנב מילה
- 1 ככ>תוב< אשר קרך בדרך >ויזנב בכ כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא
אלהים> [דברים כה 18]
2 ונ>אמר< חז[ה הוי]תה עד די היתה גזירת אבן די לה בידיין [ומח] 11 לצלמה על רגלוהי
די פרזלה וחספה והדיקת הימון באדין דקו כחדא פרזלא חספה נחשה כספה ודהבה
והוו כעור מין אידרי קיט ונסה הימון רוחה בכל אתר לה השתכח להון ואבנה די מחת
לצלמה הוות לטור רב ומלת כל ארעה [דניאל ב 34-35]
3 ונ>אמר< בגזירת עירין פיתגמה ומימר קדישין שאלתא ע>><דיברת די ינדעון

חַיִּיתָ [די] שליט עילאה במלכות אנשה ולמן די [יצ] יתנינה ושפל אנשים יקים עלה
[דניאל ד 14]

4 ונאמר וכל ד[ירי] ארעא כלה חשבין וכמצביה עבד פחיל שמייה ודיירי ארעא ולה
אתיי די ימחה בידיה ויאמר ליה מה עבדת [דניאל ד 32]

[ב']

עשית אותות ומופתים	עבדת אתין ותימהין	
אלוה אלוהים	אלה אלהין	
ובפלאך [...]	ובפילאך [...]	55
תחיה בגשם נקהים	תחיה בגשם ניקהים	

ברוך אתה י <מחיה המתים>

[ג]

אז בערב חמה נתמלא	אדין בערב חמה ת[תמ] לי	
תם לחרבות והושת גוולי	תם לחרבות והושת גוולי	
בבהלה חש [...]	בהתב>>ה> לה תש [...]	
שלחי פרדס באימה הגלה	שלחי פרדס באימה הגלי	60

גערה [...] מחתה	גערה לי [...] מחת	
רודף ומכיסאו הורד	רודף ומין פורסיה הונחת	
דולק לגדדו (נרדף להכריתו) [...] ירד	דולק לגדדו [...] קנחת	
קוצץ רעננו ובוש וחת	קוצץ רעננו ובש וחת	

הושיב אורביו [...]	הותב אורביו [...] הלה	65
צומתו אגפיו (הושמדו מחנותיו) והרבה הרס	צומתו אגפיו והיסגיא חבלה	
ושלח יד לשנות ולהחריב	ושלח יד להשנייה ולחבלה	
[...] להזיק בעוולה	פר[...] דנים להנזיק [ב] עוולה	

זעם כעס וקצף	זעם בנס וקצף	
על [...]	על זא[...] יצף	70
חובליו ומלחיו לפניי רצף (ערך)	חובליו [ו] מלחיו קדמיי רצף	
סכסך (בערה) בהוניו רצף (אש)	סיכסך בהוניו רצף	

- 75 טַרַח [ב]מַחְצֶפֶת דָּת
נֹר לְהִכְתּוֹ בְּנוֹ לְ[א] עֵדֶת
יֵשַׁע [ל]יִגְזוּרִים חֹדֶת
- טרח בגזרה חמורה
אש להבתו בנו לא עברה
ישע לגזורים חודש
- 80 מֶהֶעֱדָא מִלְפָּ[י]ן ..ת
כָּלֵל נַחֲרַת יִסְפָּר דּוֹכְרִנְיָה
לִירְדוֹת לוחֵץ [לֵק]צַת יִרְחִיָּה
כְּתָבָה מְפָרֶשׁ וְרָשִׁים בְּאֻמְיָה
לְמִימָר לְהוֹם מְפוֹם נְבִיאִיָּה
- מסיר מלכים [...]
כלל נחרת בספר הזיכרונות
לרדות לוחץ (אויב) לקץ הירחים
הכתב מפורש ורשים באומות
לומר להם מפי הנביאים
- 1 ככ>תוב> כה אמר ייי צבאות פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל אשר שם לו בדרך
בעלותו ממצרים [שמואל א טו 2]
- 2 ונ>אמר> כיננה תאמרון להום אלהייה די שמייה וארקא לה עבדו יאבדו מארעא ומן
תחות שמייה אלה [ירמיה י 11]
- 3 ונ>אמר> אל יהי לא נשך (!) חסד ואל יהי חונן ליתומיו [תהלים קט 12]
- 4 ונ>אמר> ייזכר עוון אבותיו אל ייי וחטת אמו אל תימח [תהלים קט 14]
- 5 ונ>אמר> תירדוף באף ותשמידם מתחת שמי ייי [איכה ג 66]
- 6 ונ>אמר> זכר צדיק לברכה ושם רשעים יר[ק]ב [משלי י 7]
- 7 ונ>אמר> אל נקמות ייי אל נקמות >הופיע> הנשא שופט הארץ >השב גמול על גאים>
[תהלים צד 1-2]
- 8 ונ>אמר> אלה ברכב ואלה בסוסים >ואנחנו בשם יי אלהינו נזכיר> המה כרעו ונפלו
>ואנחנו קמנו ונתעודד> [תהלים כ 8-9]
- 9 ונ>אמר> ימלוך ייי >לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללויה> [תהלים קמו 10]
אל נא

[ד]

- אֶסְפְּרָנָא נַעֲשָׂה ר[וּדֶף]
[...] מַחֲרָף וּמַגְדֵּף
גְּדוּדִיו הִרְגִּישׁוּ לְהַחֲדֵף
ד[... ..] אִיו לְהִינָדֵף
הִיא דּוֹרֶסֶת כֵּן תִּישָׁדֵף
וּמֶרֶד וְאִישׁ תְּדוּר בָּהּ תִּהְיֶה
זִיוָהּ לְהַשְׁנִיָּה תוּדֶף
- בשלמות נעשה רודף
[...] מחרף ומגדף
גדודיו הרגישו להחדף
ד[... ..] איו להינדף
היא דורסת כן תישדף
ומרד ואישתדור בה תהדף (תפיל)
זיווה לשנות [...]
- 85

חטאים רעה תרדף	חטאים חט[.]. תרדף
ציפורניה של נחושת תיטרף	טיפרה די נחש תיטרף
ביותר נוראה תיהדף	יתירה דחילה [ת] יהדף
כבן בסקר (כאשר ראה בחזון) תיטרף	כבן בסקר תיטרף
למולה גזע הלחמי יצטרף	למולה גזע הלחמי יצ[טר]ף
משיח אל נורא וקדוש	משיח אל נורא וקדוש

[ה]

התייעץ עמלק בצאתו מצוען	איתייעט עמלק בצאתו מצוען
באבל אהרן [...] להשקותו לען	באבל אהרן [...] להשקותו לען
גזיר (גזר) מעיליו כמלבושי כנען	גזיר סרבלוהי כמלבושי כנען
דחויי ענני שמים לזנב חמה טען	דחויי ענני שממיה לזנב חמה טען

"היש יי בקרבנו" השיבוהו לאמור	היש יי [ק] ירבינו התיבוננו למימר
ומיד יושב נגב נחשלים המר	ומיד יושב נגב [שלי]ם הימר
	זרעו ביד שני שפ[טים] נימסר
	חול[ש] [בא]פרים ובבינימן ניגמר

טבע "מת[ים] בל יחיו" / החרוזים במזג מעיניו	
יחד "רפאים בל יקומו" / דרי בימקום ספיר אבניו	
כנם "לכן פקדתה ותשמידים" / עמלק והמוניו	
לכן "ותאבד כל זכר למו" / זה אגג ובניו	105

מען "והימתה מיאיש" / שיכור אשר נימנע ממלוכה
 נא "ועד אישה" / זו ושתי המלכה
 סחתי "מיעולל ועד יונק" / זו מדי המדוכה
 עוד "מישור ועד שעה" / זו ווון המעוכה

פצח "מגמל ועד חמור" / נוראה ביותר	פצח "מגמל ועד חמור" / דחילה יתירה
צוררת ברגליה רופסת השאר	צוררת ברגלה רופסת שארה
	ק[מ]ה "וליסטר חד" / זה מלך הבירה
	רדף תחילה [...] [...] [...] [...] [...] [...] [...]

ביאור הפיוט

1 אגג: כינוי ל"המן בן המדתא האגגי" (אסתר ג 1 ועוד). הצדה: הלשון על פי דניאל ג 14. 3 גן: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ד 12. 4 ני[...]: כנראה שריד של פועל עברי בנפעל שעניינו שכחה או אבדן. כחז פס ידא: הדימוי על פי דניאל ה 5; ומוסב כאן על יד ה' שניצחה את המן ומזימותיו. 5-8 הורתקו ... ארכובתיה: תיאור המבוכה בקרב תומכי המן בחצר המלוכה בעקבות תבוסתו. 5-6 ושיגלתיה ... לחינתיה: הלשון על פי דניאל ה 2-3. 5 הורתקו ארתכויי: נשברו ("הורתקו", על פי קהלת יב 6) מרכבותיו. לשון נופל על לשון. 6 והושת: ההשלמה על פי טור 58, וראה בביאור על אתר. 7 [..]: שריד של פועל שעניינו מבוכה וכישלון. יעטוהי: עזרא ז 14. וכנוותיה: שם ה 6. 8 נקשן ארכובתיה: הלשון על פי דניאל ה 6; ראה בשרשרת הפסוקים. ובהקשר הנוכחי השווה "והמן נבעת" (אסתר ז 6). 9 טמן ... דנה: המן היה אויב לישראל מימי קדם, עוד מימי עמלק. מן קדמת דנה: ההשלמה על פי דניאל ו 11; והשווה עזרא ה 11. 10 יעץ ... כדנה: המן יעץ לומר על ישראל כדברים הרעים האלה ("כדנה") הכתובים במגילת אסתר. לפירוש זה "נא" היא מילת מילוי, שנועדה כנראה ליצור חריזה פנימית עם "כדנה". 11 כבר עליו הישתנה: כבר מאז ומעולם נגזרה עליו בהלה ותבוסה ("עליו הישתנה", על פי "וזיוי ישתנן עלי" [דניאל ז 28]; והשווה גם שם ה 9). הישתנה: ההשלמה על פי גודל הליקוי (במקום "היש[נה]"). 12 לבושיה כיתלג: כינוי להקב"ה, על פי דניאל ז 9. סדר דינא: השווה את הצירוף השמני "סדר דין" (=פסק דין) בארמית גלילית; ראה סוקולוף, מילון, עמ' 368. ניקוד הפועל כבניין קל על פי הניקוד בכתב היד: סדר. לשימוש בסימן הצירי לציון שווא נע ראה יהלום, ניקוד, עמ' 67-68. 13 מדרו וכו': הפייטן חוזר לעניין טורים 5-8; ראה בביאור על אתר. סרכוהי ואחשדרפנוהי: צמד המילים על פי דניאל ו 4 ועוד. 14 ונישתנא צלם אנפוהי: הלשון על פי דניאל ג 19. 15 אפסרוהי וטרפלוהי: על פי עזרא ד 9. אפסרוהי: צ"ל "אפסרוהי". במקרא שמות אלו הם שמות ייחוס, ובהקשר הנוכחי הכוונה למיני שרים ובעלי משרות. 16 ענש: לפי העניין יש לפרש כצורה סבילה, ומשום כך ניקדתי כבניין פָּעִיל. בכתב היד: עֻנַש. בארמית הגלילית המשמעות הסבילה מתבטאת בבניין התפעל – ראה סוקולוף, מילון, עמ' 413. הפועל אינו מתועד בארמית המקראית. וניתקצצו ענפוהי: הלשון על פי דניאל ד 11; ראה בשרשרת הפסוקים. 17 פחוות הדברוהי: צירוף הלשונות על פי דניאל ג 27; ו 8. צירוף מקראי באמצעות וי"ו החיבור הופך כאן לצירוף סמיכות. 18 צירי יעצוהי: שליחי יועציו. 19 בגיווה: על פי דניאל ד 34. 20 רמכי ריכסוי: על פי "רכבי הרכש [...]" בני הרמכים" (אסתר ח 10). המילים "רמך" (=סוג של חמור) ו"רכש" (=סוס) מתועדות בארמית גלילית – ראה סוקולוף, מילון, עמ' 525, 526. הצורה "רכס" מתועדת בתרגום ראשון לאסתר על אתר: "ורכבי ריכסא" (כתובים בארמית, עמ' 218). מקור זה מבוסס על מקראות גדולות, דפוס ראשון, ונציה 1517. אך כתב יד פאריס, הספרייה הלאומית 110 גורס כאן: "רכשא" (תרגום אסתר, 31; ובדומה גם בכתבי יד אחרים הרשומים בחילופי

נוסח על אתר). גרסת הפיוט נראית מאששת את הצורה בסמ"ך. **נאשמו**: השווה יואל א 18. 22 **שווה בנזק נישחה**: המן, שעליו נאמר "כי אין הצר שוה בנזק המלך" (אסתר ז 4), הושפל. 23 **תר להשנייה זימנין**: הלשון על פי דניאל ז 25. **תר**: ביקש. תרגום של "ויסבר" שבמקור הארמי. **להשנייה זימנין**: משמעו כאן כנראה: לשנות את הזמן על ישראל, כלומר להזיק להם ולהכריתם. **וניקהא**: והוקהו שיניו, כלומר נכלם. 24 **תחרותו**: איבתו. **נטילת**: הלשון על פי דניאל ז 4. 26 **והובד**: דניאל ז 11. **כל עיקר**: לחלוטין. לצירוף זה בארמית גלילית ראה סוקולוף, מילון, עמ' 405. 27 **ובעיצו נידקר**: והומת בתלייה על העץ שהכין למרדכי (ראה אסתר ה 14; ט 25). 28. **ועם תשגב ניתייקר**: השווה "ליהודים היתה אורה [...] ויקר" (שם ח 16). **עם תשגב**: עם ישראל, שהקב"ה משגבו. 29–51 **תקיפה וכו'**: דברי הפיוט מוסבים על מלכות מדי ופרס, המלכות השנייה שבחזון דניאל (דניאל ז). 29 **תקיפה**: הלשון על פי דניאל ז 7. והשווה גם שם ב 40, 42. **ככסף תכפה**: כאשר הרבתה כסף. רמז להצעת המן – השווה "ועשרת אלפים ככר כסף אשקול" (אסתר ג 9). 30 **שינה ... סכפה**: גרסה ("סכפה") צלעות בשיניה ופיה. על פי "ותלת עלעין בפמה בין שנה" (דניאל ז 5), הנאמר על החיה השנייה. **אילעין**: על דרך הארמית הגלילית; ראה סוקולוף, מילון, עמ' 60. 31 **רום קרנה**: סמיכות תואר הפוכה הנגזרת מן הביטוי "רמה קרנו" המקראי. לדימוי הקרן בחזון דניאל ראה דניאל ז 7–8 ועוד. **ניכפה**: נהפך והושפל. 32 **ואוכפה**: כמו "ניכפה" בטור הקודם. הפועל מתועד אצל הקילירי: "ראשו אָכַף" ("איכה אומללו מיוקרים", טור 3 [פליישר, תשלום קרובה, עמ' 519]). 33 **צררה**: רמז להמן, "צורר היהודים" (אסתר ג 10 ועוד). **וזינבה**: רמז לדברים כה 18; ראה בשרשרת הפסוקים. 34 **פסה**: כלתה. **ושכבה למעציבה**: על פי ישעיה נ 11. 35 **ה גמיר**: כנראה יש לראות בה"א הבאה בסוף המילה הלקויה כינוי קניין של הנסתר, ואם כך אפשר לפרש על פי ההקשר: שלטונה (או כדומה) נגמר. ואולי אפשר להשלים: "[עִידָן] ה גמיר" – השווה דניאל ז 12. **גמיר וכעינית**: עזרא ז 12. 35–36 **וכעינית ... ניצבא**: ועתה הקב"ה, הניצב במרום, חסם אותה ושבר את כוחה ("סגר עליה"; השווה שמות יד 3) כאשר רצה ("בצבא"; ראה בסמוך). **בצבא**: נראה שיש לתקן ל"כָּצָבָא". השווה "וכמצביה עבד" (דניאל ד 32; ראה בשרשרת הפסוקים). **מרום ניצבא**: הניצב מרום. השווה "נצב בשמים" (תהלים קיט 89). **ניצבא**: מילה עברית עם תווית יידוע ארמית. 37 **ה בקורת נידבכיה**: נראה שיש להשלים פועל שעניינו הרס ומפולת, ואז משמע הטור: נהרגה בתוך הרס בניינה שנפל עליה, או כדומה. **נידבכיה**: מקור המילה בארמית מקראית – ראה עזרא ו 4. 38 **מוחצו**: נמחצו. **רביה ומלכיה**: הצמד על פי צירוף הסמיכות "רבי המלך" (ירמיה מא 1; וראה גם שם לט 13). 39 **נישתוונה מהלכיה**: אי-אפשר לדייק בפירוש הטור בגלל הליקוי, אך עניינו כנראה איגרת המן – השווה טור 43. 40 **כרשיון**: הלשון על פי עזרא ג 7. והכוונה כנראה לרשות שניתנה ליהודים מאחשוורוש להרוג את אויביהם – ראה אסתר ח 8–14; ט 1–2. **נדדו דרכיה**:

התפזרה בעולם – מטפורה (כנראה מקורית) של חורבן והרס. 42 טורד: סולק. גושה: לשון גוש עפר, שגוף האדם נוצר ממנו. והובד גושמה: דניאל ז 11. הצורה המקראית היא "גשמה", והכתיב כאן על דרך הארמית הגלילית; ראה סוקולוף, מילון, עמ' 125. לצורה ב- u/o ראה בקדושתא הקילירית "אחת שאלתי": "רמז להובד גושמה [נ"א גישמה] ביקידת אש" (טור 292; אליצור, אחת שאלתי, עמ' 51); וגם בקדושתא "איום [...] ונורא מוראך" ליניי: "גושמה מתיל בחזיר" (טור 89; רבינוביץ, יניי, א, עמ' 199), "והובד גושמה" (טור 100; שם, עמ' 200), "גושמה ליקידת אשא" (טור 101; שם). 43 חקה פתשגן בישמה: רשמה העתק בשמה. עניינו האיגרת שהופצה על ידי המן – ראה אסתר ג 12–15. פתשגן: על פי אסתר ג 14 ועוד. בישמה: השווה "בשם המלך אחשורש נכתב" (שם 12). 44 ברישומה: באמצעות איגרתה. עניינו כבטור הקודם. 45 וברוב [...]: כנראה יש לראות בה"א הבאה בסוף המילה הלקויה כינוי קניין של הנסתרת. זדא: כמו "זדה". 46 הועפה: הוחלשה. די מזדה: בכתב היד: דימזדה. הניקוד כאן כצורת המקור בבניין קל בליווי כינוי קניין של הנסתרת על פי ניקוד כתב היד. 47 והודקרה: השווה "נידקר" (טור 27). במילת אזדא: בגזירת הקב"ה שנגזרה עליו. הלשון על פי דניאל ב 5, 8. 48 גאה ליבה להזדא: הלשון על פי "רם לבבה [...]" להזדה" (דניאל ה 20). 49 בערה: לשון בערות וטיפשות. 50 מערביה: סחורתה, ומשמעו כאן: חילה, הונה. הלשון על פי יחזקאל כז 27 ועוד; ראה גם בביאור לטורים 71, 72. אילה: קילל. הניקוד על פי כתב היד: אֵלֶה. 51 אלופה ... ניתלה: המן ניתלה על עץ (אסתר ט 25) שגובהו חמישים אמה (שם ה 14). 52 [...] אף לזנב מילה: השווה פסדר"כ זכור יא (עמ' 49): "ויזנב בך [דברים כה 18], היכה אותך מכת זנב [...] מה היו של בית עמלק עושין, היו מחתכין מילותיהן של ישר' ומזרקין אותן כלפי למעלן ואו' בוזו בחרתה הילך מה שבחרתה. לפי שלא היו ישר' יודעין מה טיבא של זמורא, אלא והנם שולחים את הזמורה אל אפס [יחזקאל ח 17], וכיון שבא עמלק לימדה להם". 53 עבדת אתין ותימהין: על פי דניאל ו 28; וראה גם שם ג 32–33. 54 אלה אלהין: הצירוף על פי דניאל ב 47. 56 ניקהים: כאן כינוי למתים; ללשון השווה טור 23. 57 אדין ... חימה התמלי: הלשון על פי "באדין [...]" התמלי חמא" (דניאל ג 19). הפייטן רומז ל"וימלא המן (על מרדכי) חמה" (אסתר ג 5; ה 9). בערב חימה התמלי: בערה חמתו בישראל. בערב: קשה, אך כנראה הוא כינוי לישראל, על פי "קולך ערב" (שיר השירים ב 14). 58 תם לחרבות: כלה ונהיה לשממה, על פי תהלים ט 7. לדרשת הפסוק על עמלק ראה פסדר"כ זכור טז (עמ' 52–53): "ויאמר כי יד על כס יה מלחמה ליי בעמלק [שמות יז 16] [...] ר' לוי בשם ר' חונא בר' חנינא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם לא השם שלם ולא הכסא שלם, אבד זרעו של עמל' מן העולם, השם שלם והכסא שלם. ומה טעמא, האויב תמו חרבות לנצח וערים נטשת אבד זכרם המה [תהלים ט 7], מה כת' בתריה, ויי לעולם ישב כונן למשפט כסאו [תהלים ט 8]". והושת

נוולי: הלשון על פי "נולי ישתוה" (דניאל ג 29). 59 בהתבהלה: הלשון על פי דניאל ב 25 ועוד. 60 שלחי פרדס: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ד 13. הגלי: כאן משמעו: ביקש לעקור. 61 מחת: ללשון השווה דניאל ב 34–35. 62 ומין כורסיה הונחת: הורד מגדולתו. הלשון על פי דניאל ה 20. 63 דולק: נרדף. לגדדו: להכריתו. ללשון השווה "גדו אילנא" (דניאל ד 11, 20). 64 קוצץ: ללשון השווה "וקצצו ענפוהי" (דניאל ד 11). רעננו: רעננותו. ובש וחת: צמד הפעלים על פי ירמיה נ 2. 65–68 הותב ... בעוולה: המחרוזות עוסקות בעמלק המקראי, שארב לישראל ("אשר קרך בדרך" [דברים כה 18]; "אשר שם לו בדרך" [שמואל א טו 2]) בצאתם ממצרים ונוצח על ידי יהושע (שמות יז 13). 66 צומתו אגפיו: הושמדו מחנותיו. והסגיא חבלה: על פי ההקשר יש לפרשו: הונחל לעמלק הרס רב. הלשון על פי עזרא ד 22. 67 ושלח ... ולחבלה: הלשון על פי עזרא ו 12. 69 בנס וקצף: דניאל ב 12. 71 חובליו ומילחיו: הלשון על פי "מלחין וחבלין" (יחזקאל כז 27), והכוונה לצבאותיו של עמלק; השווה את המשך הפסוק שם: "וכל אנשי מלחמתך אשר בך". רצף: ערך. 72 סיכסך בהוניו רצף: אש ("רצף") בערה ("סיכסך") במחמדיו ("בהוניו"). עניין ההון בא כאן על פי הפסוק ביחזקאל. השווה פסדר"כ זכור (עמ' 35): "כת" ויאמר משה אל יהושע [שמות יז 9]. ולמה אמר ליהושע, מפני שבא משבטו של יוסף, וכת' והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' (עו' יח), תצא להבה מבית יוסף [ותאכל] קש של בית עשו, זה יהושע שהרג לעמלק, שנ' ויחלוש יהושע [שמות יז 13]. רצף: כמו "רצפה" (ישעיה ו 6). וייתכן שצורת הזכר נגזרה לאחר מן "רצפים" (מלכים א יט 6). 73 טרח במחצפת דת: ניסה (להשמיד את ישראל) בגזרה חמורה. הפייטן חוזר כאן להמן. במחצפת דת: על פי "דתא מהחצפה" (דניאל ב 15), בסיכול שם העצם ושם התואר. 74 נור ... עדת: על פי "וריה נור לא עדת בהון" (דניאל ג 27). נור להבתו: השווה לצירוף הסמיכות "אש להבה" (ישעיה ד 5 ועוד). 75 ליגזורים: לישראל, שנגזרה עליהם כליה. 76 מהעדא מלכין: דניאל ב 21, והוא כינוי להקב"ה. 77–79 כלל ... באומייה: על פי "כתב זאת זכרון בספר ושם באוני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק" (שמות יז 14). 77 ביספר דוכרנייה: עזרא ד 15. 78 לירדות ... ירחייה: למחות את האויב, הוא עמלק, בבוא העת. לקצת ירחייה: הלשון על פי דניאל ד 26. 79 כתבה מפרש ורשים: הלשון על פי דניאל ו 11. 80 למימר להום: רמז לירמיה י 11; ראה בשרשרת הפסוקים. מפום נביאייה: תרגום של "מפי הנביאים" (זכריה ח 9). נביאייה: במסורת הטברנית הניקוד הוא "נְבִיאִיָּה" (ראה עזרא ה 1–2). 81–93 אספרנה וכו': פיוט ד עוסק במלכות אדום-רומי, היא החיה הרביעית שבחזון דניאל. 81 אספרנא נעשה רודף: האויב הרודף את ישראל, שמבקשים לבנות את המקדש ("אספרנא נעשה", על פי "אספרנא מתעבדא" [עזרא ה 8]). 82 מחרף ומגדף: תהלים מד 17. 83 גדודיו הרגישו: צבאותיו של האויב רגשו, המו. לההדף: להידחק. האות השלישית תוקנה מדל"ת. היא נראית כמו ח"ת, אך הכוונה כנראה לה"א. 84 ד[... אי]ו: כנראה מקביל ל"גדודיו הרגישו"

שבטור הקודם. להינדף: להירדף ולהתפזר; מלשון "קקש נדף" (ישעיה מא 2) וכדומה. 85
היא רפסה: החיה הרביעית שבחזון דניאל – ראה בטור 111. 86 **ומרד ... תהדיף:** תפיל
 בקרבה ("בה תהדיף") ריב ומדון. **ומרד ואישתדור:** עזרא ד 19. 87 **זיווה להשנייה:** על פי
 דניאל ה 6 ועוד. **תוידף:** הצורה משובשת, ואין בידי לתקנה. 88 **חט[.]:** צ"ל "רָעָה". **חטאים**
חט[.]: תרדף: על פי משלי יג 21. 89 **טיפרה די נחש:** החיה הרביעית שבחזון דניאל – ראה
 דניאל ז 19. **טיפרה ... תיטרף:** לשון נופל על לשון. 90 **יתירה דחילה:** החיה הרביעית, על פי
 "דחילה יתירה" (שם; והשווה גם פסוק 7). 91 **כבן בסקר:** כאשר ראה ("כבן") דניאל בחזון
 ("בסקר"). השווה דניאל ז 11. **טיטרף:** הנוסח חשוד משום החזרה על נוסח טור 89. 92
למולה ... יצטרף: משיח בן דויד ("גזע הלחמי", כלומר דויד שהוא מ"גזע ישי" [ישעיה יא
 1] בית הלחמי) יוקם כנגדה ("למולה ... יצטרף"). 94 **בצאתו מצוען:** ללשון השווה "בצאת
 ישראל ממצרים" (תהלים קיד 1). **מצוען:** כינוי למצרים, על פי במדבר יג 22 ועוד. 95
באבל אהרן: ההשלמה על פי העניין, וראה את המדרש המובא בביאור לטור 99. **להשקותו**
לען: הלשון על פי "הנני מאכילם [...] לענה והשקיתם מי ראש" (ירמיה ט 14), ומשמעו:
 להרע לישראל. 96 **גיזר ... כנען:** השווה ילקוט שמעוני, חקת כא (סימן תשסד): "וכן בשעה
 שמת אהרן שנאמר וישמע הכנעני [מלך ערד] [במדבר כא 1], א"ר יהודה בר שלום לבוש
 כנעני לבש ולמד שיחת כנענים והיה מדבר בלשונם שלא יכירו אותו ישראל ובכל שעה הוא
 בא". וראה גם מדרש אגדה, חקת כא (עמ' קכז). המדרש נרמז גם בפיוט "זכור איש אשר
 הגויע" מתוך הקדושתא הקילירית "אזכיר סלה" לשבת "זכור": "כסות ולשון שנה היות
 מלך ערד" (בער, עבודת ישראל, עמ' 666). **גיזר:** גזר לפי מידה לשם תפירה. 97 **דחויי ענני**
שמייה: את מי שנפלט אל מחוץ לענני הכבוד – ראה פסדר"כ זכור יב (עמ' 49–50): "כל
 הנחשלים אחריו [דברים כה 18] [...] כל מי שהענן פולטו היה נישול". **ענני שמייה:** דניאל
 ז 13. **לזנב:** על פי "ויזנב בך" (דברים כה 18). 98–99 **היש ... הימר:** השווה פס"ר זכור (יב)
 (גב ע"א): "כך ישראל חטאו ברפידים ואמרו היש ה' בקרבנו [שמות יז 7]. ומיד בא הכלב
 ונשכו זה היה עמלק שנאמר ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים [שם 8]". 98 **התיבוננו**
למימר: השווה "התיבונא לממר" (עזרא ה 11). כינוי המושא נראה משובש, ושמא יש
 לתקנו ל"התיבונה" (מוסב על משה או על הקב"ה) או להשמיטו. 99 **יושב נגב:** כינוי
 לעמלק, על פי "הכנעני מלך ערד יושב הנגב" (במדבר כא 1). השווה תנ"כ חקת מב (סב
 ע"ב – סג ע"א): "[ויראו כל העדה כי גוע אהרן] [במדבר כ 29]. מה כתיב אחריו, וישמע
 הכנעני מלך ערד [שם כא 1], זה עמלק, שנאמר עמלק יושב בארץ הנגב [שם יג 29], והיה
 יושב על הפירצה, כיון ששמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד, מיד נתגרה בהן". **נחשלים:**
 ההשלמה על פי דברים כה 18. **הימר:** התקיף וגרם מרירות. 100 **שני שבטים:** ההשלמה על
 פי העניין, והכוונה ליהושע בן נון משבט אפרים (ראה במדבר יג 8) ומרדכי משבט בנימין
 (ראה אסתר ב 1) – ראה בטור הסמוך. 101 **חולש:** על פי "ויחלש יהושע את עמלק"

(שמות יז 13). ובבנימין ניגמר: השווה פס"ר מני אפרים (יג) (נד ע"ב): מני אפרים [שופטים ה 14] מהו אחריו בנימין [שם], אמר הקב"ה לעולם אחריו בנימין לתבוע מן זרעו של עמלק. ותדע לך איש מזרעו של עמלק עמד ונזדווג לישראל ולא עמד כנגדו אלא מזרעו של בנימין ומי היה זה זה המן הרשע [...] אמר לו הקב"ה חייך של בנימין מוכן לך לבא ולקעקע את שרשיך ומי הוא זה זה היה מרדכי". 102–105 טבע ... ובניו: הפייטן דורש את ישעיה כו 14. דרשת הפסוק על דור המבול (טור 102) מתועדת במקורות. את שאר חלקי הדרשה כנראה המציא הפייטן. 102 טבע ... מעייניו: דור המבול – ראה פדר"א לג (עמ' 202): "ר' יהונתן אומ' כל המתים עולין לתחיה חוץ מדור המבול, שנ' מתים בל יחיו [שם] אלו הגוים שהם כנבלת הבהמה שיקומו ביום הדין, אבל דור המבול אף ביום הדין אינם עומדים שנ' רפאים בל יקומו [שם], וכל נפשותיהם נעשים רוחות ומזיקין לאדם מישראל עוד, שנ' לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו [שם]". טבע: לשון קביעה. מקביל ל"מען" (טור 106) ו"פצח" (טור 110). השימוש מכון למשחק מילים, שהרי אנשי דור המבול טבעו. החרוזים במזג מעייניו: כנראה צ"ל "החרוזים", כלומר שגורלם נחרץ בנביעת ("מזג") מי מעיינות תהום – ראה בראשית ז 11. לתיקון המוצע השווה "ליגזורים" (טור 75). 103 רפאים ... אבניו: אנשי סדום – ראה אדר"ן נ"א לו (עמ' 106): "אנשי סדום לא חיינ ולא נדונינ [...] ר' יהושע אומר באין הן לדין שנאמר על כן לא יקומו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים [תהלים א 5] בעדת צדיקים אינן עומדין אבל עומדין הן בעדת רשעים". דרי ... אבניו: לכינוי ראה ויק"ר ה, ב (עמ' קב): "כשנתן שלוח לסדומיים מי בא וחייבן. מה שלוח נתן להם, ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש [איוב כח 5] מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו [שם 6]". 104–105 כנס ... ובניו: לדרשה מפויטת בתבנית דומה, כולל מילות החריזה, השווה פיוט ה מתוך הקדושתא "אחו צדיק נתיבו" לסדר "ויוסף אברהם" (בראשית כה 1) לשמעון בר מגס: "אין זכרון לראשונים [קהלת א 11] זו הגר ובניה / ... / וגם לאחרונים [שם] זו קטורה והמוניה" (טורים 6–8; יהלום, שמעון בר מגס, עמ' 78). 104 כנס: כאשר אמר. 105 אגג ובניו: אגג וצאצאיו, שביניהם נמנה המן האגגי. 106–111 מען ... שארה: הפייטן דורש את שמואל א טו 3, וברקע הדרשה עומדת, כנראה, מערכת ארבע המלכויות שבדניאל ז לפי הפירוש המקובל במקורות הקלאסיים – ראה למשל בר"ר סה, יג (עמ' 724); ויק"ר יג, ה (עמ' רפא–רצה): בבל (המיוצגת על ידי בלשאצר ובתו ושתי – ראה בביאור לטור 107), מדי, יוון, ואדום ("דחילה יתירה" וכולי). דרשה זו אינה מתועדת במקורות. 106 שיכור ... ממלוכה: בלשאצר – השווה דניאל ה 1–4, 30. 107 ועד: במקרא שלנו "עד", אך לפי הערת BHS על אתר, הרבה כתבי יד גורסים "ועד". ושתי: לשייכותה של ושתי לשושלת בבל ראה אסתר רבה פתיחתא יב: "והכרת לבבל שם ושאר ונין ונכד [ישעיה יד 22]. שם זה נבוכדנצר, ושאר זה אויל מרודך, ונין זה בלשצר, ונכד זה ושתי". ראה גם ילקוט שמעוני, אסתר (סימן

תתרגום). 109 ווין: צ"ל "יוון". המעוכה: הדרוסה. 110 דחילה יתירה: דניאל ז 19. החיה הרביעית שבחזון דניאל. 111 צורית: השווה טור 33. ברגלה רופיסת שארה: על פי "ושארא ברגלה [כתיב: ברגליה] רפסה" (דניאל ז 7, 19). 112 קמה ... הבירה: הפייטן דורש את תיאור החיה השנייה הנמצא בדניאל ז 5, וההשלמה על פי מקור זה ("ולשטר חד הקמת"). מלך הבירה: הכוונה כנראה לאחשוורוש, שמלך "בשושן הבירה" (אסתר א 2 ועוד). 113 רדף תחילה [...]: מוסב כנראה על אחשוורוש, שבתחילה הרשה לשרו המן לרדוף את היהודים.

הקיצורים הביבליוגרפיים

מדרשים ותרגומי מקרא

- אדר"ן = אבות דרבי נתן, מהדורת ש"ז שכטר, וינה תרמ"ז
 בר"ר = מדרש בראשית רבה, מהדורת י' תיאודור וח' אלבק², ירושלים תשכ"ה
 ויק"ר = מדרש ויקרא רבה, מהדורת מ' מרגליות, ניו יורק-ירושלים תשנ"ג
 כתובים בארמית = P. de Lagarde, *Hagiographa Chaldaica*, Leipzig 1873
 מדרש אגדה = מדרש אגדה על חמשה חומשי תורה, מהדורת ש' בובר, וינה תרנ"ד
 פדר"א = פרקי ר' אליעזר, מהדורת מ' היגער, חורב ח (תש"ד), עמ' 82-119; ט (תש"ו) עמ' 94-166; י (תש"ח) עמ' 185-294
 פסדר"כ = פסיקתא דרב כהנא, מהדורת ד' מנלדבוים², ניו יורק תשמ"ז
 פס"ר = פסיקתא רבתי, מהדורת מ' איש-שלום, וינה תר"ם
 תנ"ב = מדרש תנחומא הקדום והישן, מהדורת ש' בובר, וילנא תרמ"ה-תרע"ג
 תרגום אסתר = B. Grossfeld, *The First Targum to Esther according to the MS Paris*
Hebrew 110 of the Bibliotheque Nationale, New-York 1983
 תרגומי הקטעים = M. Klein, *The Fragment-Targums of the Pentateuch*, 1, Rome 1980

ספרות מחקר

- אליצור, אחת שאלתי = ש' אליצור, "אחת שאלתי" – קדושתא לשבת פרה לר' אלעזר בירבי קיליר", קובץ על ידי (כ) (תשמ"ב), עמ' 13-55
 אליצור, יסודות ארמיים = ש' אליצור, "לדרכי שילובם של יסודות ארמיים בפיוטי ארץ ישראל הקדומים", לשוננו ע (תשס"ח), עמ' 331-348
 בער, עבודת ישראל = י' בער (מהדיר), סדר עבודת ישראל, תל אביב תרצ"ז
 גרוספלד, תרגומים = B. Grossfeld, *The Two Esther Targums* (The Aramaic Bible, 18), Edinburgh 1991

הרושובסקי, שיטות החרוז = ב' הרושובסקי, "השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט עד ימינו", הספרות ב (4) (תשל"א), עמ' 721–749

הרושובסקי, תולדות = ב' הרושובסקי, תולדות הצורה של השירה העברית מן התנ"ך עד המודרניזם, רמת-גן תשס"ח

זולאי, ליטורגיה = M. Zula, *Zur Liturgie der babylonischen Juden*, Stuttgart 1933
זולאי, מחקרי יניי = מ' זולאי, "מחקרי יניי", ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב (תרצ"ו), עמ' ריג-שצא

זולאי, פיוטי יניי = מ' זולאי, פיוטי יניי, ברלין תחר"ץ

יהלום, ניקוד = J. Yahalom, *Palestinian Vocalized Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, Cambridge 1997

יהלום, שמעון בר מגס = י' יהלום, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ד
יהלום, שפת השיר = י' יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה
יהלום וסוקולוף, שירת בני מערבא = י' יהלום ומ' סוקולוף, שירת בני מערבא, ירושלים תשנ"ט
לפלר, ויסע = ב' לפלר, "קדושתא לשבת וַיִּסַּע" – לרבי אלעזר ברבי קיליר", ירושתנו ב (תשס"ח), עמ' רכג-רנח

מורשת, לקסיקון = מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת-גן תשמ"א
M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*², Ramat-Gan–Baltimore–London 2002

M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, = מילון ארמית בבליית, Ramat-Gan–Baltimore–London 2002

פליישר, לעזר החזן = ע' פליישר, "קדושתאות י"ח לראשי חדשים ולחנוכה מאת לעזר החזן", קובץ על יד ט (יט) (תש"ס), עמ' 127–25

פליישר, מחזורי פיוט = ע' פליישר, "מחזורי פיוט מתוך קדושתא ליום כיפור המיוחסת ליוסי בן יוסי", קובץ על יד ז (יז) (תשכ"ח), עמ' 79–1

פליישר, שירת-הקודש = ע' פליישר, שירת-הקודש העברית בימי-הביניים², ירושלים תשס"ח
פליישר, תשלום קרובה = ע' פליישר, "תשלום לקרובת הקילירי לשבת איכה", תרביץ סב (תשנ"ג), עמ' 521–515

פסברג, דקדוק = S. E. Fassberg, *A Grammar of the Palestinian Targum Fragments from the Cairo Genizah*, Atlanta 1990

רבינוביץ, יניי = צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי יניי לתורה ולמועדים, א-ב, ירושלים תשמ"ה-תשמ"ז

רוול, ניקוד = E. J. Revell, *Hebrew Texts with Palestinian Vocalization*, Toronto–Buffalo 1970

רנד, מבוא = M. Rand, *Introduction to the Grammar of Hebrew Poetry in Byzantine*
Palestine, New Jersey 2006

רנד, קווי יסוד = מ' רנד, "כמה קווי יסוד בתורת הצורות של לשון הפיוט הקלסי", בתוך ר"י (זינגר)
 ז'ר וי' עופר (עורכים), ישראל – מחקרים בלשון לזכרו של ישראל ייבין, ירושלים תשע"א,
 עמ' 453–464

BHS = *Biblia Hebraica Stuttgartensia*⁵, Stuttgart 1997